

ՆՈՐԱԿԱՆՔ

Արա Մարջանյան

**ԱՂՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ.
«ՎԻՐՏՈՒԱԼ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Երևան
2012

ՀՏԴ 314
ԳՄԴ 60.7
Մ 387

Գիտական խմբագիր՝
Գագիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Մարջանյան Արա

Մ 387

Ադրբեջանական Հանրապետություն. «վիրտուալ»
ժողովրդագրության առանձնահատկությունները – Եր.:
«Նորավանք» ԳԿՀ, 2012. – 96 էջ:

Գրքում դիտարկվում են Ադրբեջանական Հանրապետության (ԱՀ) ժողովրդագրությանը վերաբերող պաշտոնական վիճակագրական տվյալները: Իրականացվում է այդ տվյալների համեմատական վերլուծություն՝ մի շարք միջազգային և այլ հեղինակավոր աղբյուրների տվյալների հետ համադրումով: Ցույց է տրվում, որ ԱՀ պաշտոնական աղբյուրները հետևողականորեն խեղաթյուրում են միգրացիոն հոսքերի պատկերը, մահացությունների և ծնելիության վիճակագրությունը արհեստականորեն ավելացնելով ԱՀ բնակչության պաշտոնական թվաքանակը 2.0-2.2 մլն մարդով: Սկսած 1996-97թթ.՝ պաշտոնական Բաքուն խեղաթյուրում է բնակչության աճի տարեկան տեմպի և բնակչության սեռական կազմի մասին տվյալները: Հավատարիմ մնալով տասնամյակներ տևող «ավանդույթներին» պաշտոնական Բաքուն շարունակում է հետևողականորեն կեղծել երկրի բնակչության ազգային կազմի մասին տվյալները: Ցույց է տրվում, որ պաշտոնական Բաքվի կողմից աղավաղված վիճակագրությունը յուրօրինակ կերպով վավերացվում և տարածվում է միջազգային մի շարք կազմակերպությունների կողմից:

ՀՏԴ 314
ԳՄԴ 60.7

ISBN 978 -9939 -825 -14-4

© Արա Մարջանյան, 2012թ.
© Նորավանք ԳԿՀ, 2012թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան.....	6
Գլուխ 1. Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչությունը.....	10
Գլուխ 2. Միգրացիան Ադրբեջանական Հանրապետությունում.....	32
Գլուխ 3. Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության աճի տեմպը.....	48
Գլուխ 4. Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության կազմն ըստ սեռի.....	59
Գլուխ 5. Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության ազգային կազմը.....	67
Եզրակացություններ.....	82
Աղբյուրներ և գրականություն.....	84
Հավելված 1. Միգրանտներ և դրամային փոխանցումներ.....	88
Հավելված 2. Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության կազմը (մլն մարդ)՝ ըստ սեռի: Պաշտոնական տվյալներ.....	94

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱՎՊԿ	Ադրբեջանական Հանրապետության վիճակագրական պետական կոմիտե
ԱՀ	Ադրբեջանական Հանրապետություն
ԱՄՀ	Արժույթի միջազգային հիմնադրամ (IMF)
ԱՄՆ ՄԲ	ԱՄՆ Մարդահամարների բյուրո (US CB)
ԱՄՆ ԿՀԿ	ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչություն (US CIA)
ԱԶԳ	Ազերի-Չիրազ-Գյունեշլի նավթադաշտ (ACG)
ԱՊՀ	Անկախ Պետությունների Համագործակցություն (CHI)
ԲԹԶ	Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղ (BTC)
ՀԲ	Համաշխարհային բանկ (WB)
ՀԲ ԶՀՀ	ՀԲ Զարգացման հեռանկարների հանձնախումբ (WB DPG)
ՀՆԱ	Համախառն ներքին արտադրանք (GDP)
ՄԱԿ	Միավորված Ազգերի Կազմակերպություն (UN)
ՄԱԿ ԺԴ	ՄԱԿ Ժողովրդագրական դեպարտամենտ (UN PD)
ՄԱԿ ԺՏ	ՄԱԿ Ժողովրդագրական ամենամյա տեղեկատու (UN DYB)
ՄԱԿ ՏԱՀԴ	ՄԱԿ Տնտեսական և սոցիալական հարցերի դեպարտամենտ (UN DESA)
ԿՀ	Կրաստանի Հանրապետություն

ՆԱԽԱԲԱՆ

Հայրենական հրատարակություններում և մամուլում առկա են Ադրբեջանին նվիրված բազմաթիվ ուսումնասիրություններ և հոդվածներ¹: Դրանք, սակայն, հիմնականում ուղղված են Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության քննմանը, դիտարկում են այս երկիրն Արցախի հետ հակամարտության տեսակետից, վերլուծում Ադրբեջանի Հանրապետության (ԱՀ) հակահայկական քարոզչամեքենան և/կամ դիտարկում այս երկիրն առավելապես տարածաշրջանային ու գլոբալ աշխարհաքաղաքական գործընթացների ենթատեքստում: Որոշ դեպքերում դրանցում քննվում են Ադրբեջանի զուտ ռազմական ներուժի որոշ ասպեկտներ: Եվ զարմանալիորեն սակավաթիվ են

---

¹ Միայն «Նորավանք» ԳԿՀ կայքում (www.noravank.am), սկսած 2005 թվականից, կարելի է գտնել Ադրբեջանին նվիրված շուրջ 500 նյութ:

Աղրբեջանի ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական համակարգին նվիրված ամբողջական աշխատությունները: Այս առումով տեղեկատուի և փաստագրական աղբյուրի առավելությունները համատեղող վերլուծական ուսումնասիրություն հայրենական վերլուծաբանական հրապարակումներում, թերևս, բացակայում է: Մինչդեռ, Աղրբեջանի հնարավորությունների և զարգացման հեռանկարների իրական ըմբռնման համար նման աշխատությունների առկայությունն ուղղակի անհրաժեշտություն է:

Սույն հրապարակումն ուղղված է այս բացը գոնե մասնակիորեն լրացնելուն: Ստորև դիտարկվում են Աղրբեջանի բնակչության թվի և այլ ժողովրդագրական ցուցանիշների պաշտոնական Բաքվի վիճակագրական տվյալները: Բանն այն է, որ «որքա՞ն է Աղրբեջանի բնակչությունը» պարզ հարցը չունի նույնքան պարզ պատասխան: Ավելին, այս հարցն ընկած է ԱՀ իշխանության կողմից վարվող տեղեկատվական պատերազմի հիմքում: Ուստի, այն խճողված է բազմաթիվ խեղաթյուրումներով և մեքենայություններով: Մինչդեռ բնակչության ժողովրդագրական տվյալները երկրի սոցիալ-տնտեսական համակարգի հենքն են: Եվ այստեղ իրական վիճակը հասկանալն առավել քան անհրաժեշտություն է:

Սույն աշխատության դիտարկումների հիմքում ընկած են ԱՀ Վիճակագրական պետական կոմիտեի (ԱՎՊԿ) պաշտոնական տվյալները, որոնք համեմատվում են մի շարք հեղինակավոր կառույցների ԱՀ ժողովրդագրությանը վերաբերող տվյալների

հետ: Այսպիսի մոտեցումը պարզապես անհրաժեշտություն է, քանի որ Ադրբեջանի ժողովրդագրական վիճակագրական տվյալները հետևողականորեն և տևական ժամանակ խեղաթյուրվում են պաշտոնական Բաքվի կողմից, իսկ միջազգային մի շարք կառույցների տվյալներն իրարամերժ են և հակասական:

Իրականացված համեմատական վերլուծության արդյունքում ցույց է տրվում, որ ԱՀ պաշտոնական աղբյուրները հետևողականորեն խեղաթյուրում են միգրացիոն հոսքերի պատկերը, մահացությունների և ծնելիության վիճակագրությունը՝ արհեստականորեն ավելացնելով Ադրբեջանի բնակչության պաշտոնական թվաքանակը 2.0-2.2 մլն մարդով: Սկսած 1996-97թթ.՝ պաշտոնական Բաքուն խեղաթյուրում է բնակչության աճի տարեկան տեմպի և բնակչության սեռական կազմի մասին տվյալները: Հավատարիմ մնալով տասնամյակներ տևող «ավանդույթներին»՝ պաշտոնական Բաքուն շարունակում է հետևողականորեն աղավաղել երկրի բնակչության ազգային կազմի մասին տվյալները: Հատկանշական է, որ պաշտոնական Բաքվի կողմից աղավաղված ժողովրդագրական վիճակագրությունը յուրօրինակ կերպով վավերացվում և տարածվում է միջազգային մի շարք կազմակերպությունների կողմից:

Գրքում ներկայացվող բոլոր ցուցանիշների համար նշվում են աղբյուրները: Եթե դրանք չեն նշվում, նշանակում է՝ օգտագործված է նախորդ աղբյուրը կամ բերվում են սեփական հաշվարկներ և գնահատումներ: Բոլոր այլ դեպքերը հատուկ նշվում են:

Համացանցի կայքէջերից տվյալների ներբեռնումն իրականացվել է 2011-ի սեպտեմբերին և թարմացվել 2012թ. հունվարի դրությամբ: Օգտագործված աղբյուրների և գրականության ցանկը բերվում է վերջում: Մեջբերված օտարալեզու աղբյուրների թարգմանությունները հեղինակին են: ԱՎՊԿ պաշտոնական կայքից¹ և այլ էլեկտրոնային աղբյուրներից բոլոր ներբեռնումներն իրականացվել են 2011թ. սեպտեմբերի վերջին և ճշգրտվել 2011թ. դեկտեմբերին: Այլ դեպքերը նշվում են հատուկ:

---

¹ http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en/AP_1.shtml

Գլուխ 1.

ԱՂՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Համաձայն ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալների, 2011թ. սկզբին Ադրբեջանի բնակչությունը կազմել է 9.11 մլն մարդ: Նույն գնահատականը կրկնում է նաև ԱՊՀ երկրների Միջպետական վիճակագրական կոմիտեն¹: Աղյուսակ 1-ում բերվում են բնակչության թվի մասին ընդհանուր տվյալները, որոնք վերցված են ԱՎՊԿ պաշտոնական կայքից 2011թ. սեպտեմբերի վերջի դրությամբ: Համաձայն աղբյուրի, դրանք հաշվի են առնում 2009թ. ապրիլին Ադրբեջանում անցկացված մարդահամարի տվյալները:

---

¹ Межгосударственный статистический комитет СНГ. <http://www.cisstat.com/>

Աղյուսակ 1. Աղբրեջանի բնակչությունը, պաշտոնական տվյալներ					
Տարիներ	Բնակչությունը	Բնակչության աճ	Ծնունդ	Մահ	
	հազ. մարդ	%	1000 մարդու հաշվով		
2000	8032.8	1.00%	8.8	14.7	5.9
2001	8114.3	1.01%	8.1	13.7	5.6
2002	8191.4	0.95%	8.0	13.7	5.7
2003	8269.2	0.95%	7.9	13.9	6.0
2004	8349.1	0.97%	9.9	15.9	6.0
2005	8447.4	1.18%	10.7	16.9	6.2
2006	8553.1	1.25%	11.3	17.5	6.2
2007	8666.1	1.32%	11.5	17.7	6.2
2008	8779.9	1.31%	11.4	17.4	6.0
2009	8922.4	1.62%	11.3	17.2	5.9
2010	8997.6	0.84%	12.5	18.5	6.0
2011	9111.1	1.26%			

Աղբյուրը՝ <http://www.astat.org/publications/azfigures/2011/en/004.shtml>

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակից, ըստ պաշտոնական Բաքվի, ԱՀ բնակչությունը 2011թ. կազմել է 9.1 մլն մարդ, իսկ բնակչության տարեկան աճն անցած 11 տարիների ընթացքում չի իջել 0.95% ցուցանիշից, բացառությամբ 2010թ., երբ այն կազմել էր 0.84% (այս բացառությանը կանդրադառնանք ստորև):

Պաշտոնական այս տվյալները մի շարք հարցեր են առաջացնում: Նախ, անմիջապես ասենք, որ պաշտոնական Բաքուն չի տարբերակում *de jure* և *de facto* բնակչությունը՝ այնպես, ինչպես դա ընդունված է գրեթե բոլոր երկրների և միջազգային կառույցների, այդ թվում՝ Հայաստանի վիճակագրական ծառայությունում: Բացի այդ, բերված պաշտոնական թվերն էապես տարբերվում են այլ աղբյուրների տվյալներից:

Ընդհանրապես, Ադրբեջանի բնակչության մասին հասանելի տվյալները չափազանց հակասական են: Նույնիսկ հեղինակավոր մի շարք կառույցների տվյալները զգալիորեն տարբերվում են և՛ միմյանցից, և՛ պաշտոնական Բաքվի տվյալներից: Ընդ որում, այս տարբերությունները միայն մասնակիորեն կարելի է բացատրել օգտագործված մեթոդաբանությունների առանձնահատկություններով: Ուստի, դիտարկումների օբյեկտիվության պահպանման տեսանկյունից ԱՎՊԿ տվյալներն անհրաժեշտ է համադրել այլ աղբյուրների տվյալների հետ, և դրա համար նպատակահարմար է օգտվել միայն այն կազմակերպությունների և կառույցների տվյալներից, որոնք տասնամյակներ շարունակ զբաղված են աշխարհի գրեթե բոլոր երկրների բնակչության թվի և ժողովրդագրական տվյալների կազմմամբ, մոդելավորմամբ ու հրատարակմամբ:

Հիմնվելով ժողովրդագրական տվյալներ հրապարակող ավելի քան մեկ տասնյակ այս տիպի աղբյուրների քննության վրա՝ որպես առավել բնութագրական մենք առանձնացրել ենք ԱՄՆ Մարդահամարների բյուրոն (ԱՄՆ ՄԲ, *US Sensus Bureau, USCB*)¹, ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչությունը (ԱՄՆ ԿՀՎ, *US CIA*)²՝ իր «*World FactBook*» ամենամյա տեղեկատուներով [1], ՄԱԿ Տնտեսական և սոցիալական հարցերի դեպարտամենտը

¹ <http://www.census.gov/>

² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>

(ՄԱԿ ՏՄՉԴ, *UN DESA*)¹՝ իր ժողովրդագրական տվյալների գրադարանով և «*Demographic Yearbook*» (ՄԱԿ ԺՏ, *UN DYB*) ամենամյա տեղեկագրերով [2], ինչպես նաև Արժույթի միջազգային հիմնադրամը (ԱՄՀ, *IMF*)՝ իր տվյալների էլեկտրոնային գրադարանով²: Սակավաթիվ այլ հեղինակավոր (Համաշխարհային բանկի «Ջարգացման հեռանկարները» հանձնախումբ³, Միգրացիայի ուսումնասիրման միջազգային կազմակերպություն⁴ և այլն) և բազմաթիվ ոչ այնքան հեղինակավոր աղբյուրները որպես հիմք օգտագործում են նշված 4 կազմակերպություններից որևէ մեկը կամ հենվում են ազգային պաշտոնական վիճակագրության վրա:

Այստեղ առանձնացնենք ԱՄՆ ԿՀՎ «*World FactBook*» տեղեկատուների դեպքը: Բանն այն է, որ ժողովրդագրական տվյալների իր գնահատականներում ԱՄՆ ԿՀՎ նշված տեղեկատուները որպես ելակետ հենվում են ԱՄՆ ՄԲ-ում կատարվող մոդելավորումների արդյունքների վրա: Սակայն հետո այդ արդյունքները համադրվում են տարաբնույթ այլ աղբյուրներից ստացված տեղեկատվության, ինչպես նաև համեմատվում են սեփական հաշվարկների հետ: Արդյունքում՝

---

¹ http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm

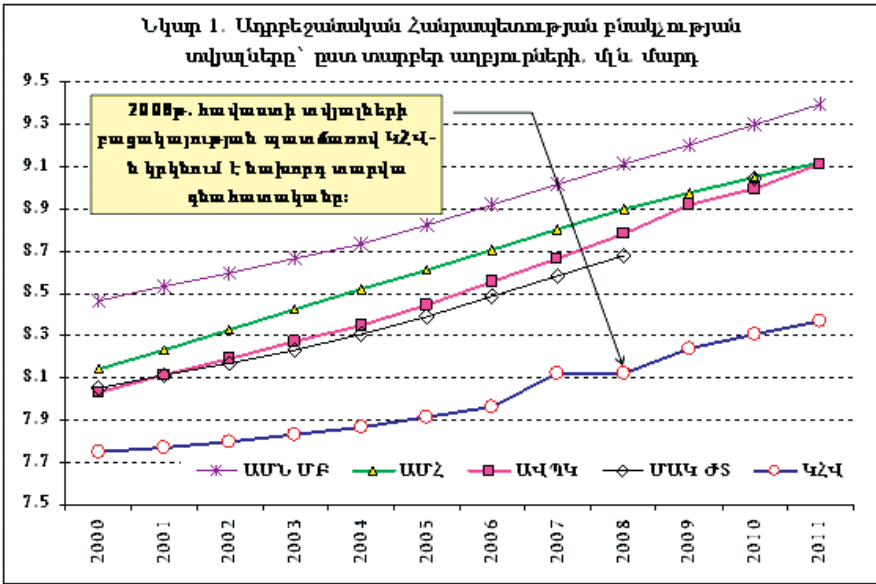
² <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>. Այս աղբյուրը մենք ներառել ենք այն բանի համար, որ ԱՄՀ-ն Աղբեջանի սոցիալ-տնտեսական համակարգի կարևոր այլ ցուցանիշների և տեղեկատվության հիմնական աղբյուր է հանդիսանում:

³ WB DPG, տե՛ս ստորև:

⁴ IoM, տե՛ս ստորև:

ԱՄՆ ԿՀՎ տվյալներն ունեն առավել անկախ բնույթ և համեմատաբար ավելի մոտ են իրականությանը: Վերը նշված այլ աղբյուրներում նկատելի է մոդելավորումների ընթացքում կուտակվող խեղաթյուրումների ազդեցությունը: Դե, իսկ ԱՀ ազային վիճակագրական տվյալները միշտ էլ ենթակա են եղել տարատեսակ խեղաթյուրումների:

Ի մի բերելով անցած 11 տարիների համար վերը նշված 4 կազմակերպությունների տվյալներն Ադրբեջանի բնակչության թվի վերաբերյալ՝ դրանք պատկերել ենք մեկ միացյալ գրաֆիկում (տե՛ս Նկար 1), ուր բերում ենք նաև ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալներն Ադրբեջանի բնակչության թվաքանակի մասին: Ինչպես տեսնում ենք այս նկարից, բերված աղբյուրները հստակորեն բաժանվում են երկու խմբի: Առաջինը ԱՄՀ, ՄԱԿ ԺՏ, ԱՄՆ ՄԲ, ինչպես նաև պաշտոնական Բաքվի տվյալներն են, որոնք թեև տարբերվում են միմյանցից, բայց այնուամենայնիվ բերում են մոտ գնահատականներ: Այստեղ տեսանելի է Ադրբեջանի բնակչության թվի մասին ԱՄՆ ՄԲ մոդելային արդյունքների գնահատականների շոշափելի գերազնահատումը: Այն առկա է նաև ԱՄՀ գնահատականներում, սակայն ԱՄՀ փորձագետները հակված են հետզհետե մոտեցնել իրենց արդյունքները պաշտոնական Բաքվի գնահատականներին:

Առաջին խմբի այս աղբյուրներից անհրաժեշտ ենք համարում ավելի հանգամանալի անդրադառնալ Աղբբեջանի բնակչության մասին ՄԱԿ ԺՏ տեղեկատուներին [2], նախ՝ այն բանի համար, որ դրանք առավել մոտ են ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալներին: Երկրորդ պատճառն այն է, որ հենց այս աղբյուրն է, որն առավել, քան որևէ այլ աղբյուր օգտագործվում է Աղբբեջանի ժողովրդագրությանը նվիրված բազմաթիվ ուսումնասիրություններում, լայնորեն մեջբերվում է մամուլում, հատկապես աղբբեջանական մամուլում և զանգվածային այլ լրատվամիջոցներում: Եվ վերջին պատճառն այն է, որ ՄԱԿ ԺՏ աղբյուրը [2],

լինելով միջազգային հեղինակավոր կազմակերպության տեղեկագիր, Ադրբեջանի ժողովրդագրական տվյալների մասով, այնուամենայնիվ, պարունակում է բազմաթիվ անհասկանալի և անհիմն գնահատականներ, որոնք խճողում են հարցը: Աղյուսակ 2-ում ամբողջացնում ենք 2011թ. դեկտեմբերի դրությամբ ՄԱԿ ԺՏ բոլոր տեղեկագրերի տվյալները (1992-2010թթ.), որոնք վերաբերում են Ադրբեջանական Հանրապետության ժողովրդագրությանը:

Նշված տեղեկագրերում այս տվյալները բերվում են երեք խմբով: Առաջին խմբում նշվում են երկրի բնակչության թվաքանակի ՄԱԿ Ժողովրդագրության դեպարտամենտի (*UN Population Division*) փորձագետների գնահատականը և գնահատականի տիպը՝ «սեփական գնահատական», «նախնական գնահատական»: Տվյալների երկրորդ խմբում բերվում են այդ տարի իրականացված նախորդ որևէ տարվա համար երկրի բնակչության տարեմիջյան գնահատականը, գնահատականի տիպը (*DJ - de jure* բնակչությունը, *DF - de facto* բնակչությունը), դիտարկման ժամանակահատվածը և դիտարկված ժամանակահատվածում բնակչության տարեկան աճը: Վերջին՝ երրորդ խմբում բերվում է այդ տարի ՄԱԿ Ժողովրդագրության դեպարտամենտի փորձագետների օգտագործած բազային տարվա համար երկրի բնակչության ընդհանուր թվաքանակը, ինչպես նաև բնակչության սեռական կազմի մասին տվյալները: Ընդ որում, որպես կանոն,

բազային տարի է հանդիսանում նախկինում իրականացված մոտակա մարդահամարի տարին¹:

Աղյուսակ 2-ից հետևում է, որ, օրինակ, համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 1993թ. տեղեկագրի, Ադրբեջանի բնակչության թվաքանակի ՄԱԿ Ժողովրդագրության դեպարտամենտի փորձագետների սեփական գնահատականը կազմել է 7.392 մլն մարդ 1993թ. համար, իրականացվել է տարեմիջյան գնահատական 1990թ. համար, և այդ տարի Ադրբեջանի *de jure* բնակչությունը գնահատվել է 7.153 մլն մարդ, իսկ 1990-93թթ. ժամանակահատվածում բնակչության տարեկան աճը գնահատվել է 1.1%: Ընդ որում, 1993թ. տեղեկագրի այս արդյունքների համար բազային տարի է հանդիսացել 1989թ. (ԽՍՀՄ վերջին մարդահամարի անցկացման տարին), որի արդյունքներով Ադրբեջանում այդ ժամանակ բնակչությունը կազմել էր 7.021 մլն մարդ, որից 3.424 մլն մարդ արական և 3.597 մլն մարդ իգական սեռի (տոկոսային համամասնությունը՝ 48.8% արական, 51.2% իգական):

---

¹ Բազային տարվա տվյալներն օգտագործվում են *UN PD* փորձագետների կողմից երկրի ժողովրդագրական դինամիկայի մոդելավորումների և սեփական գնահատականների համար:

Աղյուսակ 2. Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչությունը՝ ըստ ՄԱԿ ԺՏ <i>Demographic Yearbook</i> տեղեկատուների											
UN PD գնահատական			Տարեմիջյան գնահատական					Բազային մարդահամար			
տարի	մլն մարդ	Ծան.	տարի	մլն մարդ	Միավ.	տարիներ	աճ, %	Տարին	Ամբողջը	Ար.	Իգ.
									մլն մարդ		
1992	7.392	Մեփ.	1985	6.661	DJ			1989	7.021	3.424	3.597
1993	7.392	Մեփ.	1990	7.153	DJ	1990-93	1.10%	1989	7.021	3.424	3.597
1994	7.472		1990	7.153	DJ	1990-94	1.10%	1989	7.021	3.424	3.597
1995	7.499	Մեփ	1990	7.153	DJ	1990-05	0.90%	1989	7.021	3.424	3.597
1996	7.554	Նախն.	1990	7.153	DJ	1990-06	0.90%	1989	7.021	3.424	3.597
1997	7.625	Նախն.	1990	7.153	DJ	1990-05	0.90%	1989	7.021	3.424	3.597
1998	7.665	Նախն.	1993	7.399	DJ	1993-98	0.70%	1999	7.953	4.119	3.834
1999	7.983	Նախն.	1995	7.685	DJ	1995-99	1.10%	1999	7.953	4.119	3.834
2000	8.049	Նախն.	1995	7.685	DJ	1995-00	0.90%	1999	7.953	4.119	3.834
2001	8.111		1995	7.685	DF	1995-01	0.90%	1999	7.953	3.883	4.070
2002	8.172		1995	7.685	DF	1995-02	0.90%	1999	7.953	3.883	4.070
2003	8.234		2000	8.049	DF	2000-03	0.80%	1999	7.953	3.883	4.070
2004	8.306		2000	8.049	DF	2000-04	0.80%	1999	7.953	3.883	4.070
2005	8.392	Նախն.	2000	8.049	DF	2000-05	0.80%	1999	7.953	3.883	4.070
2006	8.485	Նախն.	2000	8.049	DF	2000-06	0.90%	1999	7.953	3.883	4.070
2007	8.581		2005	8.392	DF	2000-07	1.10%	1999	7.953	3.883	4.070
2008	8.680		2005	8.392	DF	2005-08	1.10%	2009	8.922		
2009	2009թ. չի հրատարակվել, հաջորդ տարի տպագրվել է 2009-10թթ. միացյալ տեղեկատու										
2010	9.047		2005	8.5	DF	2005-10	1.20%	2009	8.922		

Աղբյուրը՝ UN Demographic Yearbooks [2]

Առաջինը, ինչի վրա անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել ՄԱԿ ԺՏ տվյալներում, այն է, որ 1990-95թթ. ժամանակահատվածի համար ՄԱԿ ԺՏ փորձագետների գնահատմամբ՝ Ադրբեջանի բնակչությունը հաստատունորեն աճել է, այն էլ՝ տարեկան մոտ 1.0% բավական զգալի տեմպով: Հիշեցնենք, որ դրանք ԽՍՀՄ փլուզման տարիներն էին, երբ բեկվում էր նախկին

ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետությունների սոցիալ-տնտեսական համակարգը, իսկ Ադրբեջանը պարտվում էր իր իսկ սանձազերծած պատերազմում, և ողջ տարածաշրջանը համակված էր փախստականների և գաղթականների զանգվածային հոսքերով: Նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների հետխորհրդային ժամանակահատվածի ժողովրդագրական դինամիկայի մասին ծավալուն գրականություն կա, և բոլոր այդ աղբյուրներն ընդգծում են այդ դինամիկայի էական փոփոխությունը 90-ականների սկզբից մինչև դարավերջ [3]: Սակայն, չնայած դրան, 90-ականների սկզբին Ադրբեջանի բնակչության հայկական, ռուսական, հրեական և այլ հատվածների հեռացմանը, Ադրբեջանից ինտենսիվ արտագաղթի գործընթացներին, այնուամենայնիվ, ՄԱԿ ԺՏ 1993-98թթ. տեղեկագրերը, ամենայն հավանականությամբ հետևելով պաշտոնական Բաքվի տվյալներին (եթե ոչ ցուցումներին), հնարավոր են համարում ամրագրել Ադրբեջանի բնակչության մոտ 1.0%-ոց տարեկան աճ 1990-95թթ. ժամանակահատվածի համար:

Էլ ավելի զավեշտալի մանրամասներ ի հայտ են գալիս այս աղյուսակի մնացած տվյալները գնելիս: Այսպես, համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 1998թ. տեղեկագրի (հրատարակված Նյու Յորքում 2000թ. գարնանը), Ադրբեջանի բնակչությունը գնահատված է 7.665 մլն մարդ, բայց ուշագրավն այն է, որ որպես բազային տարի վերցված է 1999-

ը, այսինքն՝ նորանկախ Ադրբեջանի առաջին մարդահամարի իրականացման տարին¹: Մինչդեռ, անգամ 2000թ. վերջի դրությամբ ոչ միայն ավարտված չէին 1999թ. մարդահամարի տվյալների ամփոփումը և վերլուծումը, այլև բացակայում էր դրա նախնական արդյունքների պաշտոնական հրապարակումը [4]:

Իսկ ամենազարմանալին ՄԱԿ ԺՏ 1998թ. տեղեկագրի՝ Ադրբեջանի բնակչության սեռական կազմի մասին տվյալներն են: Համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 1997թ. տեղեկագրի՝ բազային էր համարվում 1989-ը՝ մարդահամարի արդյունքով ամրագրված 3.424 մլն մարդ արական և 3.597 մլն մարդ իգական սեռի բնակչության համամասնությամբ (48.8% արական, 51.2% իգական): Սակայն, մեկ տարի անց, ՄԱԿ ԺՏ 1998թ. տեղեկագրում, առանց որևէ բացատրության և պարզաբանման, բազային է համարվել դեռևս չհրապարակված 1999թ. մարդահամարի ենթադրաբար նախնական արդյունքներով ամրագրված միանգամայն նոր համամասնություն՝ 4.119 մլն մարդ արական և 3.834 մլն մարդ իգական սեռի (51.8% արական, 48.2% իգական): Զվարճալին այն է, որ ևս 3 տարի հետո, ՄԱԿ ԺՏ 2001թ. տեղեկագրում, կրկին առանց որևէ բացատրության ու պարզաբանման, վերականգնված է ճիշտ

¹ Ադրբեջանի նախագահ Հ.Ալիևի 1996թ. փետրվարի 22-ի թիվ 442 հրամանագրով նախատեսվում էր երկրի մարդահամարի անցկացում այդ թվականին: Այնուհետև մարդահամարի անցկացման ժամկետն առնվազն երեք անգամ հետաձգվել էր: Մարդահամարը ՄԱԿ ԺՏ օժանդակությամբ վերջապես իրականացվեց 1999թ. հունվարի 27-ից փետրվարի 3-ը:

նույն համամասնությունը՝ 48.8% արական, 51.2% իգական, սակայն արդեն նոր բացարձակ թվերով՝ 3.883 մլն մարդ արական և 4.070 մլն մարդ իգական սեռի բնակչություն (Ադրբեջանի բնակչության սեռային կազմին կանդրադառնանք ստորև):

Պատմությունը գրեթե կրկնվում է 10 տարի հետո՝ Ադրբեջանի 2009թ. ապրիլյան մարդահամարի հետ կապված: ՄԱԿ ԺՏ 2008թ. տեղեկագրում (հրատարակված Նյու Յորքում 2010թ.) Ադրբեջանի բնակչությունն այդ տարի գնահատված է 8.68 մլն մարդ, իսկ բազային է համարվել 2009թ. մարդահամարի նախնական՝ 8.922 մլն մարդ բնակչության գնահատականը: Սակայն այս անգամ, կարծես ցանկանալով խուսափել արտառոց թվերի ներկայացումից, ՄԱԿ ԺՏ 2008թ. տեղեկագիրը գերծ է մնում Ադրբեջանի բնակչության սեռական կազմի մասին բազային տվյալներ բերելուց: Ի դեպ, հաջորդ՝ 2009թ. այդպես էլ չհրատարակվեց ՄԱԿ ԺՏ ավանդական տեղեկագիրը, այն լույս տեսավ միայն 2011թ. ուշ աշնանը, ՄԱԿ ԺՏ 2009-2010թթ. միացյալ հրատարակումով (սա ՄԱԿ ԺՏ տեղեկագրերի ավելի քան կեսդարյա պատմության մեջ արտառոց երևույթ է):

Վերջապես, Աղյուսակ 2-ում բերվող ՄԱԿ ԺՏ տվյալները պարունակում են ևս մեկ անհասկանալի կողմ: Այսպես, համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 1995թ. տեղեկագրի *UN PD* սեփական փորձագիտական գնահատման, Ադրբեջանի *de jure* բնակչությունն այդ տարի կազմել էր 7.499 մլն մարդ: Իսկ համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 1999թ. տեղեկագրի, ուր իրականացված է 1995թ. տարեմիջյան գնահա-

տականը, այն կազմել է արդեն 7.685 մլն մարդ *de jure* բնակչություն: Որտեղից գոյացավ 186 հազ. լրացուցիչ բնակչությունը՝ աղբյուրը չի պարզաբանում: ՄԱԿ ԺՏ տեղեկագրերը չեն մեկնաբանում նաև այն հանգամանքը, որ 1995թ. տարեմիջյան այսպիսի արտառոց գնահատականը (7.685 մլն մարդ *de jure* բնակչություն) զգալիորեն փոքր է ՄԱԿ ԺՏ կողմից 1996, 1997 և նույնիսկ 1998թթ. Ադրբեջանի բնակչության սեփական նախնական գնահատականներից (7.544, 7.625 և 7.665 մլն մարդ համապատասխանաբար): Բայց սա դեռ ոչինչ: Համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 2001թ. տեղեկագրի, 1995թ. համար վերահաստատված է բնակչության նույն արտառոց 7.685 մլն մարդ գնահատականը, սակայն այս անգամ ոչ թե *de jure*, այլ *de facto*: Մա, իրոք, արտառոց երևույթ է ժողովրդագրական վիճակագրական միջազգային պրակտիկայում:

ՄԱԿ ԺՏ 2000թ. տեղեկագրում Ադրբեջանի բնակչությունը գնահատված է 8.049 մլն մարդ: Հաջորդ տարիների հրատարակումները հաստատում են այս թիվը, և այսպես՝ մինչև ԺՏ 2007թ. տեղեկագիրը, ուր 2000թ. համար իրականացված տարեմիջյան գնահատականն ունի արդեն 8.39 մլն մարդ արժեք: Դե, իսկ ԺՏ 2010թ. միացյալ հրատարակումը նույն այդ 2000թ. տարեմիջյան գնահատականը հասցրել է մինչև 8.5 մլն մարդու: Եվ նորից՝ ոչ մի բացատրություն կամ պարզաբանում, թե որտեղից և ինչպես հայտնվեց այս 0.5 մլն հավելյալ բնակչությունը:

Կարծում ենք, կան բոլոր հիմքերը պնդելու, որ ՄԱԿ ԺՏ մեր կողմից քննված տեղեկագրերն արտացոլում են պաշտոնական

Բաքվի մեքենայությունները հանրապետության բնակչության թվաքանակի արհեստական բարձրացման ուղղությամբ: Ավելին, կարծում ենք, որ հետևելով և հրապարակելով պաշտոնական Բաքվի տրամադրած այս անհավաստի տվյալները՝ ՄԱԿ ԺՏ նշված տեղեկագրերը յուրօրինակ կերպով «վավերացնում» են դրանք՝ վերջիններիս վերցնելով հեղինակավոր միջազգային կազմակերպության հովանոցի տակ: Նշված մեքենայությունները թույլ տվեցին ԺՏ 2005-10թթ. տեղեկագրերում այդ ժամանակահատվածի համար նշել ԱՀ բնակչության տարեկան մոտ 1.0% աճ, որը, ըստ 2010թ. տեղեկագրի, կազմել է նույնիսկ 1.2% (Աղբրեջանի բնակչության տարեկան աճի քննությանը դեռ կանդրադառնանք ստորև):

Աղյուսակ 3. Աղբրեջանի բնակչությունը՝ ըստ ԱՄՆ ԿՀՎ տվյալների						
Բնակչությունը ըստ ԿՀՎ-ի		Գնահատման տարեթիվը	Տարեկան աճը	Ծնունդ	Մահ	Զուտ միգրացիա
տարի	մարդ					
2000	7 748 163	Հուլիս 2000 est.	0.27%	18.08	9.47	-5.92
2001	7 771 092	Հուլիս 2001 est.	0.32%	18.44	9.55	-5.67
2002	7 798 497	Հուլիս 2002 est.	0.38%	18.84	9.61	-5.41
2003	7 830 764	Հուլիս 2003 est.	0.44%	19.28	9.68	-5.16
2004	7 868 385	Հուլիս 2004 est.	0.52%	19.81	9.76	-4.9
2005	7 911 974	Հուլիս 2005 est.	0.59%	20.4	9.86	-4.64
2006	7 961 619	Հուլիս 2006 est.	0.66%	20.74	9.75	-4.38
2007	8 120 247	Հուլիս 2007 est.	0.69%	17.47	8.35	-2.25
2008	8 120 247	Հուլիս 2007 est.	0.69%	17.47	8.35	-2.25
2009	8 238 672	Հուլիս 2009 est.	0.76%	17.62	8.3	-1.69
2010	8 303 512	Հուլիս 2010 est.	0.81%	17.75	8.28	-1.42
2011	8 372 373	Հուլիս 2011 est.	0.85%	17.85	8.25	-1.14

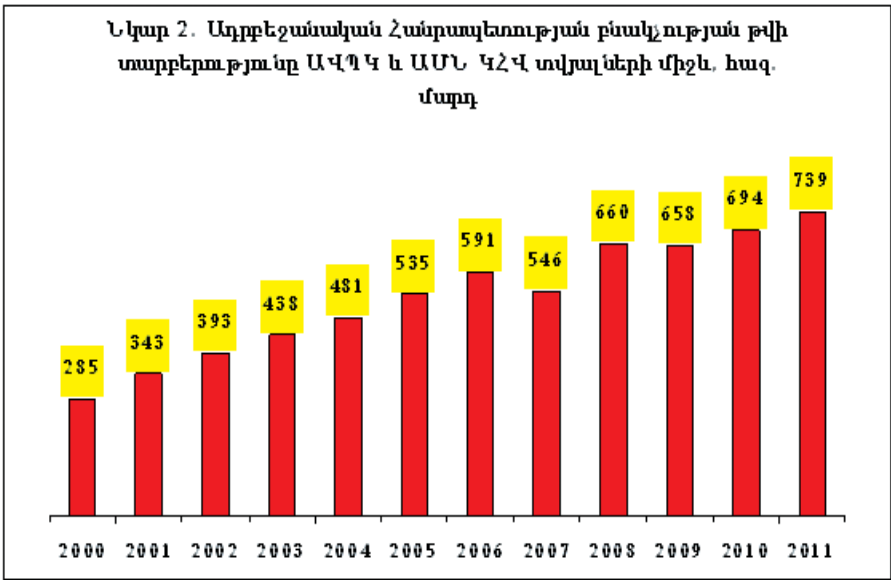
Աղբյուրը՝ US CIA World Fact Books [1].

Հիմնովին այլ է պատկերը, եթե անդրադառնանք Ադրբեջանի բնակչության մասին ԱՄՆ ԿՀՎ տվյալներին: Այսպես, համաձայն ԿՀՎ «*World FactBook*» տեղեկատուի, Ադրբեջանի բնակչությունը 2011թ. կազմել է 8.372 մլն մարդ (2011թ. հուլիսի գնահատական): Այսինքն՝ մոտ 740 հազարով ավելի քիչ, քան ԱՎՊԿ համապատասխան գնահատականը: Աղյուսակ 3-ում ամբողջացնում ենք Ադրբեջանի բնակչության մասին ԿՀՎ տվյալները: Համեմատելով դրանք պաշտոնական Բաքվի տվյալների հետ՝ տեսնում ենք, որ ԿՀՎ գնահատականների համեմատ Ադրբեջանի բնակչության պաշտոնական թվի գերագնահատումն ունի հաստատուն բնույթ՝ այս էլ տասը տարուց ավելի: Ինչպես տեսնում ենք այս աղյուսակից, այստեղ ոչ մի խոսք չի կարող լինել Ադրբեջանի բնակչության տարեկան 1.0% և ավելի աճի մասին: Հակառակը, Ադրբեջանի բնակչության տարեկան աճը 90-ականների կեսերից անկում է ապրում մինչև 0.22% ցուցանիշը և, համաձայն ԿՀՎ տվյալների, սկսում է ավելանալ միայն 2000-ից: Այդ տարի ԿՀՎ-ի կողմից արձանագրված է բնակչության 0.27% տարեկան աճ: Հիշեցնենք, որ համաձայն պաշտոնական Բաքվի, 2000թ. բնակչության տարեկան աճը կազմել էր 1.0% (տե՛ս Աղյուսակ 1): Նույնքան էր կազմել նաև Ադրբեջանի բնակչության տարեկան աճը 2000-07թթ. ժամանակահատվածում՝ համաձայն ՄԱԿ ԺՏ 2007թ. տեղեկագրերի (տե՛ս Աղյուսակ 2):

Նշված տարբերություններն առավել ցայտուն դարձնելու համար Նկար 2-ում պատկերել ենք ԱՎՊԿ և ԿՀՎ գնա-

հատականների տարբերությունը: Նկարից տեսնում ենք, որ անցած 11 տարիների ընթացքում ԱՎՊԿ տվյալները գերազանցում են ԿՀՎ համապատասխան տվյալները միջինը մոտ կես միլիոնով: Ընդ որում, եթե 2000թ. այս տարբերությունը կազմել էր 285 հազ. մարդ, ապա 2011թ. այն արդեն մոտ 740 հազ. մարդ է: Առավել մտահոգիչն այն է, որ այս գերազնահատումը չի վերացել կամ գոնե նվազել 2009թ. Աղբբեջանում անցկացված մարդահամարից հետո: Հակառակը, տվյալների տարբերությունը շարունակում է աճել:

Կատարենք մի քանի պարզաբանում: Նախ, գրեթե բոլոր երկրների ազգային վիճակագրական ծառայություններին բնորոշ են սեփական հրապարակումների անընդհատ շտկումն ու վերահաշվարկը: Այս վերահաշվարկի արդյունքները նույնպես անընդհատ տպագրվում են ծառայությունների ընթացիկ հրապարակումներում: Եվ ժամանակի ընթացքում երբեմն դժվար էր լինում հետևել կատարված փոփոխություններին: Դրությունն էլ ավելի է սաստկացել մեր՝ էլեկտրոնային հրապարակումների ժամանակներում, երբ մշտապես թարմացվող կայքերում ընթացիկ շտկումների առկայությունը կարելի է տեսնել միայն ժամանակին տպագիր նյութերի հետ դրանց համեմատությամբ, կամ էլ անընդհատ բեռնելով և պահպանելով կայքերում բերվող տվյալները՝ դրանց հետագա վերլուծության համար: Հենց այսպիսի մոտեցում ենք որդեգրել սույն աշխատության պատրաստման ժամանակ, և, օրինակ, ԿՀՎ տվյալները բերում ենք ըստ 2000-2010թթ. համապատասխան տպագիր տեղեկատուների [1]¹: Նույնը վերաբերում է նաև ՄԱԿ ԺՏ 1992-2010թթ. տեղեկագրերին [2]:

Հաջորդ հանգամանքն այն է, որ ԿՀՎ՝ բնակչության մասին բերվող տվյալները հենվում են ԱՄՆ Մարդահամարների բյուրոյի

---

¹ Իսկ 2011թ. տվյալները՝ ԱՄՆ ԿՀՎ կայքէջից, ս.թ. սեպտեմբերի դրությամբ:

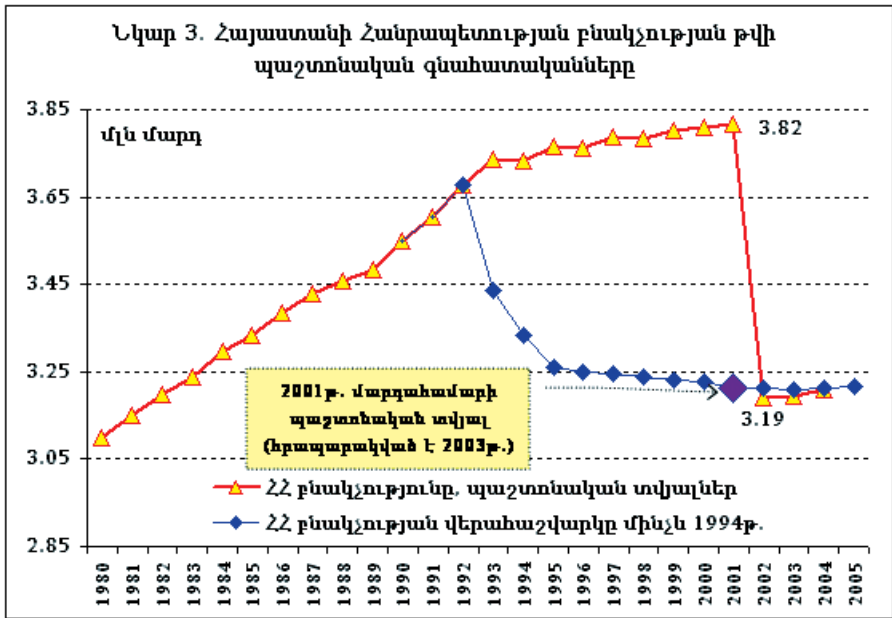
(*US Sensus Bureau*)¹ կողմից մշակված մոդելների արդյունքների վրա, սակայն օգտագործում են տվյալ երկրից ստացվող նաև այլ տվյալները, այդ թվում՝ պաշտոնական: 2007թ. սկզբին ԿՀՎ մոդելը ֆիքսել էր Աղրբեջանից ստացվող բնակչության ժողովրդագրական տվյալների հավաստիության կորուստ, ինչն էլ ստիպեց ԿՀՎ փորձագետներին հաջորդ տարի ընդհանրապես հրաժարվել Աղրբեջանի բնակչության իրական ժողովրդագրական պատկերի որևէ գնահատականից: Արդյունքում՝ 2008թ. ԿՀՎ տեղեկատուն պարզապես կրկնում է նախորդ տարվա բերված գնահատականները (տե՛ս Աղյուսակ 2): Հավելյալ մանրամասները տե՛ս *World FactBook 2007* և *World FactBook 2008* [1]):

Վերջապես, անհրաժեշտ է նկատել, որ գրեթե բոլոր հետխորհրդային հանրապետությունների պաշտոնական վիճակագրական ծառայություններին մինչև 2000-ական թվականների սկիզբը բնորոշ էր տվյալների շոշափելի խոտանը: Դա հատկապես նկատելի էր բնակչության ընդհանուր թվի, ինչպես նաև բնակչության ազգային պատկանելության մասին տվյալներում:

Օբյեկտիվության համար անդրադառնանք Հայաստանի Հանրապետության բնակչության *de facto* թվի մասին պաշտոնական տվյալների պատմությանը, որը պատկերել ենք Նկար 3-ում [5, pp. 22-23]: Մինչև 2001թ. մարդահամարը, Հայաստանի ընդհանուր

---

¹ <http://www.census.gov/>

բնակչության մասին պաշտոնական տեղեկատվությունը հիմնված էր 1979 և 1989թթ.¹ մարդահամարների արդյունքների վրա: 2003թ. սկզբին, երբ հրապարակվեցին 2001թ. մարդահամարի պաշտոնական արդյունքները [6], Հայաստանի ընդհանուր բնակչության պաշտոնական տվյալները գերազանցում էին ԿՀՎ տվյալները մոտ 500-600 հազ. մարդով՝ սկսած դեռ 1993-

¹ ՀԽՍՀ 1989թ. մարդահամարի արդյունքները հանվեցին պաշտոնական շրջանառությունից այն բանի համար, որ Սպիտակի աղետալի երկրաշարժի ողբերգական հետևանքների պարագայում անհնարին էին մարդահամարի պատշաճ մակարդակով իրականացումը և տվյալների հավաստի մակարդակի ապահովումը:

94-ից: 2001թ. մարդահամարի արդյունքների պաշտոնական հրապարակումը Հայաստանում էապես շտկեց ժողովրդագրական վիճակագրական տվյալների հավաստիության վիճակը: Արդյունքում՝ ՀՀ ընդհանուր բնակչության պաշտոնական թվի մեջ 2003թ. արձանագրվեց իրադրությունն առողջացնող կորեկցիա՝ թռիչքաձև նվազում 2001թ. 3.82 մլն-ից մինչև 3.2 մլն մարդ 2002թ. (տե՛ս Նկար 3 և [6]):

Միջազգային և այլ կազմակերպությունների կողմից այս ճշգրտումը համարվեց արժանահավատ, ինչն էլ հանգեցրեց նրանց կողմից տպագրվող տվյալների շտկմանը: Դա նկատելի է հենց ԿՀՎ տվյալներում: Կարծում ենք, որ 2011թ. հոկտեմբերին իրականացված ՀՀ մարդահամարն ավելի կբարելավի իրադրությունը: Հավելենք, որ 2001թ. մարդահամարի պաշտոնական տվյալների բարձր արժանահավատության գնահատումը նպաստեց Հայաստանում 2003-ից ի վեր անցկացվող համապետական ընտրությունների արդյունքների միջազգային կազմակերպությունների կողմից տրվող ընդհանուր առմամբ դրական գնահատականներին¹:

Համեմատելով այս իրավիճակն Ադրբեջանի բնակչության թվի մասին ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալների հետ՝ հարկադրված ենք փաստելու, որ այս երկրում 2009թ. մարդահամարի արդյունքները

---

¹ Հասկանալի է, որ դա չէր միակ պատճառը:

չեն հանգեցրել իրավիճակի շտկմանը: Իրոք, 2011թ. հուլիսի 22-ին վերջապես հրապարակվեցին Ադրբեջանի 2009թ. ապրիլյան մարդահամարի տվյալները, այն էլ մասնակիորեն: Սույն ուսումնասիրության պատրաստման պահին (2011թ. սեպտեմբեր-դեկտեմբեր) դրանք ԱՎՊԿ պաշտոնական կայքում տեղաբաշխված էին ոչ թե որպես առանձին հրատարակում, այլ տարրալուծված էին կայքի համապատասխան բաժիններում:

Այս տվյալների քննությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ՝

- Ադրբեջանի բնակչության թվի մասին տվյալները շարունակում են մնալ չդասակարգված ըստ *de jure* կամ *de facto* բնակչության, հաշվի չեն առնում անցումային ժամանակաշրջանում հետխորհրդային բոլոր հանրապետություններին բնորոշ էական միգրացիոն գործընթացները՝ անգամ մարդահամարի անցկացումից հետո,
- բնակչության ընդհանուր թվի մասին ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալները հիմնված են պարզունակ, գծային էքստրապոլյացիայի վրա և աղավաղում են բնակչության աճի իրական պատկերը, ինչպես նաև խեղաթյուրում են ծնունդների և մահացության մասին տեղեկատվությունը,
- պաշտոնական Բաքվի ժողովրդագրական վիճակագրությունը խեղաթյուրում է բնակչության սեռական

կազմի մասին տվյալները, հատկապես իգական բնակչության մասով,

- շարունակելով տասնամյակների պատմություն ունեցող արատավոր մոտեցումը՝ պաշտոնական Բաքվի Ժողովրդագրական վիճակագրությունը խեղաթյուրում է հանրապետության բնակչության ազգային կազմի մասին տվյալները:

Ստորև այս հարցերը դիտարկվում են ավելի հանգամանալիորեն:

Գլուխ 2.

ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ԱՂՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

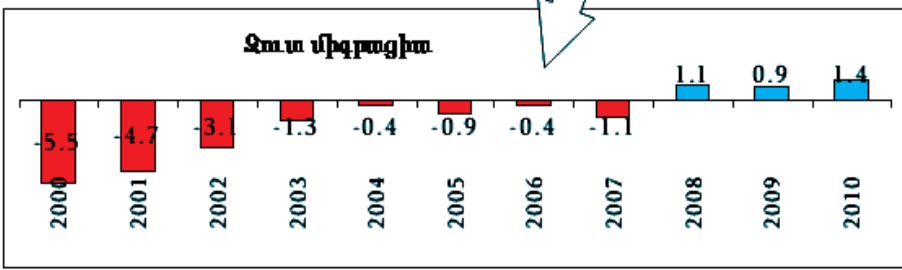
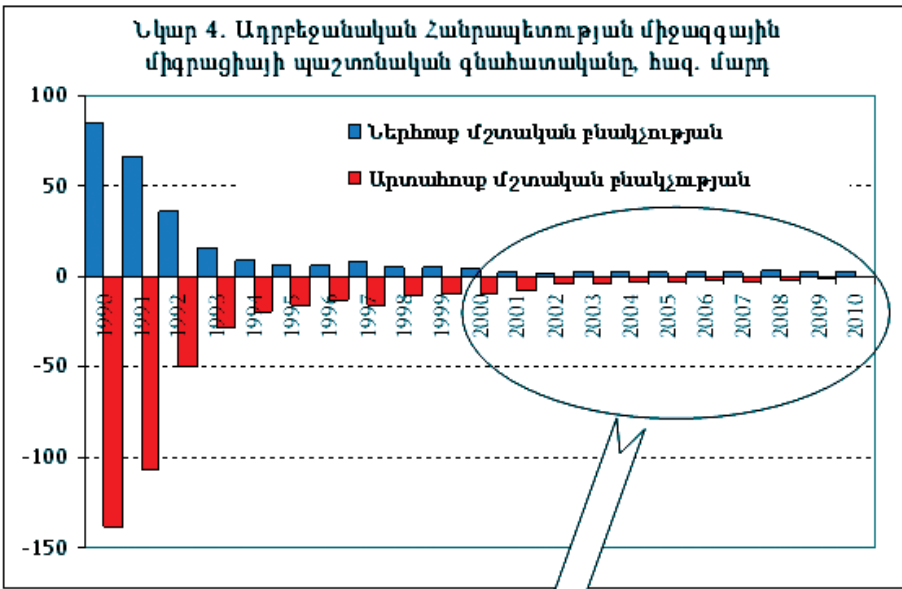
Հիմնվելով ԱՎՊԿ պաշտոնական կայքում գետեղված¹ Աղյուսակ 1.26. «Բնակչության միջազգային միգրացիա» (*Յհալինին Բեյնձալալ Իմիգրասիյասի*) տվյալների վրա՝ Նկար 4-ում պատկերել ենք միգրացիոն հոսքերի մասին պաշտոնական Բաքվի տվյալները: Ինչպես տեսնում ենք այս նկարից, որպես «միգրացիոն հոսքեր» նշված աղբյուրը ներկայացնում է միայն այսպես կոչված «մշտական բնակչության» մեկնած կամ ժամանած մարդկանց թիվը: Համաձայն այս աղբյուրի, 1990թ. մշտական

---

¹ http://www.azstat.org/statinfo/demographic/az/AZ_1.shtml

բնակչության Աղբբեջան ժամանած մարդկանց թիվը կազմել էր 84.3 հազ., մեկնածներինը՝ 138 հազ. մարդ: 2010թ. դրանք կազմել էին 2.2 հազար և 800 մարդ համապատասխանաբար: Զուտ միգրացիան (*net migration*, կայքի անվերեն տարբերակում) դառնում է դրական 2008-ից սկսած:

Այլ պատկեր է ի հայտ գալիս միջազգային աղբյուրները քննելիս: Ի տարբերություն ԱՎՊԿ-ի՝ դրանք ցանկացած երկրի բնակչության թիվը գնահատելիս բժախնդրորեն հաշվի են առնում միգրացիոն հոսքերն ամբողջությամբ, այսինքն՝ ա) մեկ տարի և ավելի արտերկրում գտնվող աշխատանքային միգրանտներ (էմիգրանտներ և իմիգրանտներ), բ) փախստականներ, գ) ապաստարան հայցողներ, դ) տեղահանվածներ, ե) բռնագաղթածներ և այլն: ԱՎՊԿ նշված աղբյուրում նման դասակարգումն ու դիտարկումն իսպառ բացակայում է:

Մինչդեռ, համաձայն Միգրացիայի ուսումնասիրման միջազգային կազմակերպության (*IOM*)¹ տեղեկատուների, 2005թ. վերջի դրությամբ Ադրբեջանից էմիգրացիան կազմել էր 1.365 մլն մարդ, ինչը, նույն աղբյուրի գնահատականով, կազմում էր այդ տարի Ադրբեջանի *de jure* բնակչության 16.2%-ը² [7, p. 17]: Այսպիսով, այդ տարի ԱՀ բնակչությունը, համաձայն *IOM*-ի, կազմել էր 7.06 մլն մարդ: ԿՀՎ 2005թ. տեղեկատուն [1] տալիս է մոտ գնահատական՝ 7.9 մլն մարդ (2005թ. հուլիսի գնահատական), այդ տարի զուտ միգրացիան գնահատելով -4.64 միգրանտ 1000 մարդ բնակչության հաշվով, այսինքն՝ -36.7 հազ. մարդ: Իսկ ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալներով՝ 2005թ. Ադրբեջանի բնակչությունը կազմել

¹ <http://www.iom.int/jahia/Jahia/lang/en/pid/1>

² *IOM*-ի համաձայն՝ այս գնահատականները թերագնահատող (կոնսերվատիվ) են: Մեջբերելով [9] հետազոտության արդյունքները՝ աղբյուրն Ադրբեջանից իրական արտագաղթը գնահատում է երկրի *de jure* բնակչության 16-25%-ի չափով:

Էր 8.5 մլն մարդ, զուտ միգրացիան՝ -900 մարդ (տե՛ս նկարում), այսինքն՝ «զուտ միգրացիայի» առումով 41 անգամ ավելի քիչ, քան ԿՀՎ գնահատականը:

Միգրացիոն հոսքերի տեսանկյունից համակողմանի աղբյուր է հանդիսանում Համաշխարհային բանկի «Զարգացման հեռանկարները» հանձնախմբի (ՀԲ ԶՀՀ, *WB DPG*) «Միգրացիա և դրամային փոխանցումներ» հայտնի տեղեկատուն¹: Համաձայն այդ տեղեկատուի, 2010թ. Ադրբեջանից արտերկրում էր գտնվում 1.43 մլն էմիգրանտների «բանակը» (*Stock of emigrants*), ինչը կազմում էր այդ տարի Ադրբեջանի բնակչության 16%-ը [8, c. 75]: Ադրբեջանից արտերկրում էմիգրանտների թվով ռեկորդային էր 2008-ը՝ 1.55 մլն էմիգրանտ ցուցանիշով: Հաջորդ տարի այս թիվը նվազում է մինչև 1.2 մլն, անշուշտ՝ գլոբալ ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքով [8]:

Հարկավոր է հաշվի առնել, որ արտերկրում գտնվող էմիգրանտների մասին ՀԲ ԶՀՀ տվյալները կոնսերվատիվ են, քանի որ ներառում են միայն այն էմիգրանտներին, որոնց համար ֆիքսված են դրամային փոխանցումներ բանկային համակարգի միջոցով: Այսպիսով, ՀԲ ԶՀՀ տեսադաշտից դուրս են մնում դրամային փոխանցումներ չիրականացնող էմիգրանտները և այն էմիգրանտները, որոնք իրենց փոխանցումներն իրականացնում են այլ կերպ:

---

¹ World Bank, Development Prospects Group. *Migration and Remittances Factbooks*.

Աղյուսակ 4. Միգրացիան Հարավային Կովկասում 2010թ., հազ. մարդ		Աղբյուր երկիրը			Անդրկովկասից
		Ադրբեջան	Վրաստան	Հայաստան	
Թիրախ երկիրը	1 ՌԴ	866 843	644 390	493 126	2 004 359
	2 Հայաստան	164 483	75 792		240 275
	3 Այլ Հարավ	145 784	98 123	76 329	320 236
	4 Ուկրաինա	92 536	72 410	53 193	218 138
	5 Ղազախստան	38 921	2 635	7 357	48 912
	6 Իսրայել	35 101	26 032	16 509	77 643
	7 Գերմանիա	23 265	18 164	15 515	56 944
	8 Թուրքիա	18 807	7 295	891	26 993
	9 ԱՄՆ	9 689	25 310	77 208	112 206
	10 Թուրքմենստան	7 895	0	7 248	15 142
Ամբողջը		1 433 513	1 058 300	870 458	3 362 271

Աղբյուրը՝ <http://go.worldbank.org/JITC7NYTTO>

ՀԲ ԶՀՀ հիշյալ աղբյուրը հետաքրքիր է նրանով, որ այն միգրացիան գնահատում է երկկողմ և բազմակողմ կտրվածքով, ինչը հանգեցնում է ուշագրավ տեղեկատվության: Այսպես, ՀԲ ԶՀՀ փորձագետները կազմել են աշխարհի 215 երկրների փոխադարձ միգրացիայի 215 x 215 չափողականության երկկողմ մատրիցը (*Bilateral migration matrix*), որը թարմացնում են այս էլ մոտ մեկ տասնամյակ: Նշենք, որ այս մատրիցի տվյալները հիմք են հանդիսանում գրեթե բոլոր այլ միջազգային կառույցների համար (*UN, IoM, OECD, IMF* և այլն) միգրացիային նվիրված իրենց ուսումնասիրություններում և երկրների բնակչության թվի իրենց գնահատականներում: Հենվելով 2010թ. ՀԲ ԶՀՀ միգրացիոն երկկողմ մատրիցի վրա՝ մենք այն պարզեցրել ենք, առանձնացնելով Հարա-

վային Կովկասի երեք հանրապետություններին վերաբերող տվյալները (տե՛ս Աղյուսակ 4): Ընդ որում, այստեղ բերում ենք արտերկրում գտնվող աղբբեջանցի միգրանտների միայն առաջին տասնյակ երկրների տվյալները, իսկ ամբողջական աղյուսակը բերում ենք Հավելված 1-ում (Աղյուսակ 1.1): Նույն հավելվածում բերում ենք նաև հակառակ մատրիցը, որը ցույց է տալիս, թե քանի միգրանտ կա այլ երկրներից Հարավային Կովկասի երեք հանրապետություններում (Աղյուսակ 1.2):

Ինչպես տեսնում ենք Աղյուսակ 4-ից, 2010թ. վերջի դրությամբ Աղբբեջանից արտերկրում գտնվող 1.433 մլն միգրանտներից ՌԴ-ում էին գտնվում մոտ 867 հազ. մարդ կամ ընդհանուր թվի մոտ 60%-ը (Վրաստանից՝ 644 հազ. մարդ կամ մոտ 60%-ը, Հայաստանից՝ 493 հազ. մարդ, մոտ 56%-ը)¹: Ընդհանրապես, այդ տարվա վերջի դրությամբ Անդրկովկասի երեք հանրապետություններից ՌԴ-ում էր գտնվում 2.0 մլն մարդ: Ուշագրավ է, որ Իսրայելում Աղբբեջանից միգրանտների թիվը մոտ 10 հազարով ավելին է, քան Վրաստանից, և մոտ 20 հազարով՝ Հայաստանից արտագաղթածների թվից: Աղբբեջանական Հանրապետությունից Հայաստանում գտնվող 164.5 հազար մարդիկ, ըստ ՀԲ մեթոդաբանության, մեր այն հայրենակիցներն են, որոնց համար ՀԲ ՉՀՀ փորձագետներն արձանագրել են դրամական փոխանցումներ Հայաստանից դուրս:

---

¹ Հիշեցնենք, որ սրանք այն միգրանտներ են, որոնց համար բանկային համակարգով ֆիքսված են դրամային փոխանցումներ:

Մեծ հավանականությամբ կարելի է ենթադրել, որ այդ փոխանցումները հասցեագրված էին Արցախում գտնվող իրենց հարազատներին:

ՀԲ ՁՀՀ միգրացիայի երկկողմ մատրիցը դեռ ամենը չէ: Հենվելով դրա, ինչպես նաև բանկային համակարգերից ստացված տեղեկատվության վրա՝ ՀԲ ՁՀՀ փորձագետները կազմում են նաև միգրանտների դրամային փոխանցումների (*Inward remittance*)¹ նույն՝ 215 x 215 չափողականությամբ երկկողմ 3 տարբեր մատրիցներ: Առաջինը միգրանտների դրամական փոխանցումների պարզ մատրիցն է՝ արտահայտված ընթացիկ ԱՄՆ դոլարով (*Bilateral remittance estimates using migrant stocks*): Երկրորդն այն մատրիցն է, որը ներկայացնում է դրամական փոխանցումները՝ շտկված ըստ թիրախ երկրում եկամուտների մակարդակի (*Bilateral remittance estimates using migrant stocks and destination country incomes*): Երրորդը մատրիցն է թե՛ թիրախ, թե՛ աղբյուր երկրներում եկամուտների մակարդակի շտկմամբ (*Bilateral remittance estimates using migrant stocks, destination country incomes, and source country incomes*):

---

¹ Նշված աղբյուրն այնուհետև միգրանտների դրամական փոխանցումները տարբերակում է երեք տեսակի. աշխատողների դրամական փոխանցումներ (*Workers' remittances*), աշխատավարձ և միգրանտների ունեցվածքի փոխանցումներ (*Migrants' transfers, Переводы имущества мигрантов*):

Աղյուսակ 5. Դրամական փոխանցումները դեպի Հարավային Կովկասի 3 հանրապետություններ 2010թ., \$մլն		Ստացող երկիր			Անդրկովկասի համար	
		Ադրբեջան*	Վրաստան	Հայաստան		
Ուղարկող երկիր	1	ՌԴ	898.657	490.568	436.471	1 825.696
	2	Հայաստան*	154.681	45.878		200.559
	3	Այլ Հարավ **	137.096	58.045	53.773	248.913
	4	Ուկրաինա	87.021	43.361	37.473	167.855
	5	Իսրայել	45.409	27.659	20.071	93.139
	6	Ղազախստան	39.057	1.912	6.224	47.193
	7	Գերմանիա	33.790	22.790	22.127	78.707
	8	Թուրքիա	19.508	5.558	0.789	25.855
	9	ԱՄՆ	14.629	33.528	116.034	164.191
	10	Թուրքմենստան	7.424		5.330	12.755
Ընդհանուրը՝ 2010թ.		1 472	824	824	2 296	

* Համաձայն ՀՖ 922 մեթոդաբանության, այստեղ խոսքը Հայաստանից Արցախ և Արցախից Հայաստան փոխանցումների մասին է:

** «Այլ Հարավ» խմբում աղբյուրում ներկայացված են Աֆրիկայի և Ասիայի մի շարք փոքր պետություններ Աղբյուրը՝ <http://go.worldbank.org/JITC7NYTTO>

Հենվելով այս վերջին մատրիցի տվյալների վրա՝ առանձնացրել ենք Հարավային Կովկասի երեք հանրապետություններին վերաբերող հատվածը (տե՛ս Աղյուսակ 5): Այստեղ բերում ենք դեպի Ադրբեջան դրամային փոխանցումների ծավալով առաջին տասնյակ երկրների տվյալները: Ամբողջական աղյուսակը բերում ենք Հավելված 1-ում (Աղյուսակ 1.3), ուր բերում ենք նաև հակառակ մատրիցը (Աղյուսակ 1.4), որը ցույց է տալիս, թե որքան դրամային փոխանցումներ են իրականացվել Անդրկովկասի երեք հանրապետություններից այլ երկրներ:

Ինչպես տեսնում ենք Ադյուսակ 5-ից, 2010թ. (աշխարհի 51 երկրներից՝ տե՛ս Հավելված 1) Ադրբեջան է փոխանցվել է \$1.472 մլրդ (Վրաստան և Հայաստան՝ մոտ \$0.8 մլրդ)¹: Ընդ որում, ՌԴ-ից Ադրբեջան է փոխանցվել մոտ \$900 մլն (Վրաստան՝ \$491 մլն, Հայաստան՝ \$437 մլն): Իսկ Հայաստանից Ադրբեջան է փոխանցվել² մոտ \$155 մլն (Վրաստան՝ մոտ \$45 մլն):

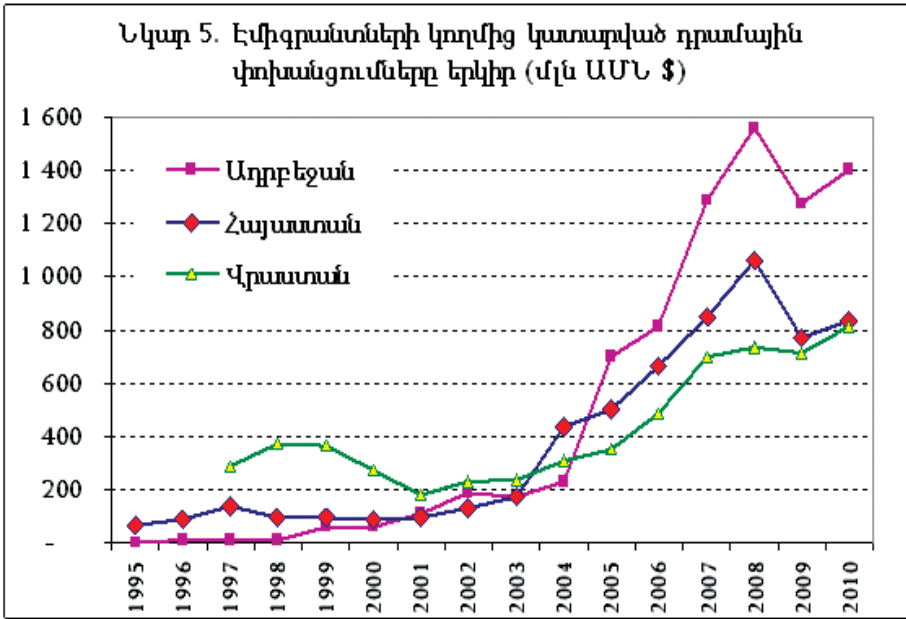
Միևնույն ժամանակ, 2010թ. Ադրբեջանից Հայաստան է փոխանցվել մոտ \$33.6 մլն (Վրաստանից՝ \$3.5 մլն, տե՛ս Հավելված 1): Այսպիսով, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև դրամական փոխանցումների հաշվեկշիռը կազմում է մոտ \$118 մլն՝ Հայաստանից դեպի Ադրբեջան: Համաձայն ՀԲ ԶՀՀ մեթոդաբանության, խոսքն այստեղ Հայաստանից Արցախ և Արցախից Հայաստան փոխանցումների մասին է: Նշենք, որ Հայաստանից

¹ Հայաստանի Հանրապետության Կենտրոնական բանկի տվյալներով՝ 2010թ. վերջի դրությամբ հանրապետության բանկային համակարգի միջոցով արտասահմանից Հայաստան կատարվել են ֆիզիկական անձանց դրամական փոխանցումներ՝ \$1.627 մլրդ-ի չափով, իսկ Հայաստանից արտասահման՝ \$731.6 մլն: Այսպիսով, Հայաստան փոխանցումների զուտ հաշվեկշիռը կազմել է \$895.5 մլն: Հայաստան կատարված ընդհանուր փոխանցումների 76.1%-ը և Հայաստանից կատարված փոխանցումների 38.3%-ը բաժին են ընկել ՌԴ-ին և ԱՄՆ-ին միասին: Դրամական փոխանցումների մասին ՀԲ ԶՀՀ և Հայաստանի Կենտրոնական բանկի բերած գնահատականների տարբերությունը մասամբ բացատրվում է այն հանգամանքով, որ իր գնահատականները Հայաստանի ԿԲ-ն բերում է անմիջապես ԱՄՆ դոլարով՝ պաշտոնական փոխարժեքով: Այնինչ, ՀԲ ԶՀՀ տվյալները, որոնք մենք ներկայացնում ենք վերը, ճշտված են ըստ դրամական փոխանցումներն ուղարկող և ստացող երկրների եկամուտների մակարդակների (գնողունակության):

<http://www.cba.am/am/SitePages/statextemalsector.aspx>

² Ինչպես նշել էինք վերը, համաձայն ՀԲ ԶՀՀ մեթոդաբանության՝ այստեղ խոսքը Հայաստանից Արցախ և Արցախից Հայաստան փոխանցումների մասին է:

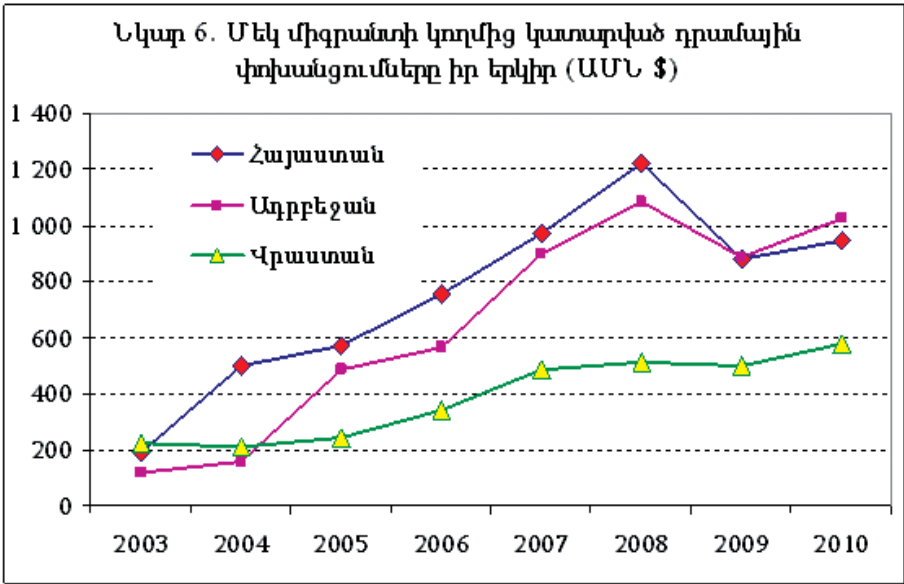

Արցախի փոխանցումների այս ծավալը գրեթե հավասար է ողջ աշխարհի զարգացած երկրներից Ադրբեջանական Հանրապետությանը տրամադրված զարգացման պաշտոնական օգնության ծավալներին (*Official development assistance*, \$200 մլն, տե՛ս [8]): Իսկ էմիգրանտների կողմից Ադրբեջան կատարված դրամական փոխանցումների ընդհանուր ծավալը 2010թ. վերջի դրությամբ (\$1.5 մլրդ) համեմատելի է այս երկրի նույն ժամանակաշրջանի ոսկու-արծույթի ռազմավարական պաշարներին (\$6.4 մլրդ, տե՛ս [1]): Կարծում ենք՝ այս տվյալները կգարմացնեն Ադրբեջանական Հանրապետության մեր որոշ գործընկերներին:

Հենվելով ՀԲ ԶՀՀ տվյալների համակարգչային գրադարանի վրա՝ Նկար 5-ում պատկերել ենք էմիգրանտների կողմից Ադրբեջան ուղարկված դրամական փոխանցումների ծավալների փոփոխումը 1995-2010թթ. համար (ընթացիկ \$մլն): Համեմատության նպատակով բերել ենք նաև Հայաստանին և Վրաստանին վերաբերող տվյալները: Ինչպես տեսնում ենք այս նկարից, 1997-2001թթ. դեպի Վրաստան կատարված դրամական փոխանցումները կազմել են տարեկան մոտ \$400 մլն և ավելի քան երկու անգամ գերազանցել են Հայաստան կամ Ադրբեջան ուղարկված փոխանցումները: 2004-ից սկսած՝ Հայաստան ուղարկված փոխանցումներն աճում են՝ գերազանցելով Վրաստանի ցուցանիշը, և հասնում իրենց առավելագույն արժեքին՝ \$1.062 մլրդ 2008թ.: Հաջորդ տարիներին համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքով դրանք նվազում են և 2009-2010թթ. կազմում տարեկան մոտ \$800 մլն: Իր հերթին, 2005-ից սկսած՝ շեշտակիորեն աճում են Ադրբեջան ուղարկված դրամային փոխանցումների ծավալները՝ այդ տարի գերազանցելով Հայաստանի ցուցանիշը: Դրանք հասնում են իրենց առավելագույն արժեքին՝ մոտ \$1.6 մլրդ, նույն 2008թ.: Հաջորդ տարիներին, նույն պատճառով, դրանք նվազում են և 2009-2010թթ. կազմում տարեկան մոտ \$1.2 և \$1.4 մլրդ համապատասխանաբար:

Ի դեպ, այլ է պատկերը, եթե դիտարկենք դրամական փոխանցումների տեսակարար ցուցանիշները, այսինքն՝ մեկ միզ-

րանտի կողմից կատարված միջին տարեկան փոխանցումներն իր երկիր: Այս ցուցանիշը հաշվարկել ենք՝ հիմնվելով ՀԲ ՉՀՀ-ի կողմից կազմված արտերկրում գտնվող էմիգրանտների քանակային մատրիցի և դրամական փոխանցումների մատրիցի համադրության վրա: Նկար 6-ում պատկերել ենք 2003-2010թթ. արդյունքները Հրվ. Կովկասի երեք հանրապետությունների համար: Բերված արդյունքները վկայում են, որ մեկ միգրանտի տարեկան փոխանցումների ցուցանիշով Հայաստանը նկատելիորեն գերազանցում է Վրաստանին և համաձայն ՀԲ ՉՀՀ տվյալների՝ զիջում Ադրբեջանին միայն 2010թ.:

ՀԲ ԶՀՀ նշված աղբյուրի՝ Աղբբեջանից (և ցանկացած այլ երկրից) աշխատանքային միգրանտների մասին տվյալներն անխուսափելիորեն կոնսերվատիվ են, քանի որ հիմնված են բանկային համակարգով վերջիններիս դրամական փոխանցումների վիճակագրության վրա: Իրոք, համաձայն որոշ ռուսական և աղբբեջանական աղբյուրների [10], Աղբբեջանից արտերկրում (հիմնականում՝ ՌԴ-ում) գտնվող միգրանտների իրական թիվը գնահատվում է 2.0-3.0 մլն մարդ: Դեռ 2001թ. Աղբբեջան կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ ՌԴ նախագահ Վ.Պուտինը հայտարարել էր, որ Ռուսաստանում են ապրում 2.7 մլն աղբբեջանցիներ, որոնցից 660 հազ. մարդ ՌԴ քաղաքացի է, մնացածը՝ աշխատանքային միգրանտ [11]: 2002թ. ՌԴ մարդահամարի արդյունքների ամփոփումից հետո այս գնահատականները նվազեցին¹, սակայն ՌԴ մի շարք հեղինակավոր աղբյուրներ շարունակում են գնահատել այստեղ գտնվող աղբբեջանցիների թվաքանակը մոտ 2.0 մլն մարդ: Այս առումով որոշ ռուս վերլուծաբաններ լրջորեն հարցականի տակ են դրել 2002թ. ՌԴ մարդահամարի արդյունքները՝ պնդելով, որ մարդահամարի ընթացքում հաջողվել է հաշվազրել ՌԴ-ում գտնվող աղբբեջանցիների միայն մոտ 40%-ը [13]:

---

¹ 2002թ. ՌԴ մարդահամարի տվյալներով՝ այստեղ էր ապրում 621.84 հազ. աղբբեջանցի, որոնցից 154.9 հազարն Աղբբեջանի քաղաքացիներ էին: ՌԴ-ում գտնվող հայերի թիվը, ըստ 2002թ. ՌԴ մարդահամարի տվյալների, կազմել էր 1.13 մլն մարդ, որից 136.8 հազարը ՀՀ քաղաքացիներ էին [12]:

Ավարտելով աղբբեջանցի միգրանտների մասին քննությունը՝ նկատենք, որ այս երևույթի հատկանշական մասն են կազմում նաև արտագնա մարմնավաճառությունը և *թրաֆիկինգը*: Այն զգալի չափերի է հասել 1995-97թթ. հետո, երբ տնտեսական ճգնաժամի և ընդհանուր բարոյալքման ազդեցության տակ սկսեց արձանագրվել Աղբբեջանից Թուրքիա, Արաբական Էմիրություններ, Սիրիա և Իրան աղբբեջանցի կանանց մեկնումը:

Համաձայն վերը հիշատակված *IoM* տվյալների և աղբբեջանական մամուլի որոշ հրատարակումների [14], 1990-1999թթ. միայն Թուրքիայից մարմնավաճառության համար արտաքսվել է 750 աղբբեջանուհի, ընդ որում՝ նրանցից 650-ը՝ միայն 1996-99թթ. ժամանակահատվածում: Միայն 2001թ. Թուրքիայից մարմնավաճառության համար արտաքսվել էր 550 աղբբեջանուհի: 2001-ից մինչև 2003թ. ապրիլը ԱՄԷ-ից նույն պատճառով արտաքսվել էր 900 աղբբեջանուհի: Համաձայն այլ աղբբյուրի, միայն 1999թ. փետրվարին թուրքական իշխանությունները գրանցել էին 6 հազ. աղբբեջանուհի, որոնք զբաղվում էին մարմնավաճառությամբ: Նույն ժամանակ ևս 2 հազ. աղբբեջանուհի նման գործունեության համար գրանցվել էր ԱՄԷ իշխանությունների կողմից [15]: Համաձայն աղբբեջանական մամուլի [16], 2000-ական թվականների կեսից ի հայտ են գալիս *թրաֆիկինգի* և «արտագնա մարմնավաճառության» նոր ուղիներ՝ Եգիպտոս, Հորդանան, Ինդոնեզիա, Թաիլանդ և Հնդկաստան. «յուրաքանչյուր տարի մոտ 1000 աղբբեջանուհի *թրաֆիկինգի* կազմակերպիչների

կողմից կանոնավոր կերպով դուրս է բերվում երկրից, վերադառնում են միայն մի քանիսը» [16]: Նույն աղբյուրի պնդմամբ, շոշափեղի է նաև սեզոնային *թրաֆիկինգը*: Այսպես, յուրաքանչյուր ամառ Ադրբեջանից Թուրքիա ինքնաթիռներով դուրս են բերվում մոտ 500-600 երիտասարդ կանայք և աղջիկներ: Ընդ որում, Բաքվի օդանավակայանում յուրաքանչյուր աղջկա համար տրվում է մոտ \$500 կաշառք: Վերջին հանգամանքը ստիպեց կավատությամբ զբաղվող կառույցներից յուրացնել աղջիկների սեզոնային «արտահանման» նոր ուղիներ՝ Նախիջևանի և Վրաստանի վրայով: Նմանատիպ գործունեությունը, այս անգամ՝ դեպի ԱՄԷ, ունի էլ ավելի զանգվածային բնույթ: Այսպես, համաձայն նույն աղբյուրի, ամառային սեզոնին Ադրբեջանից ԱՄԷ ամսական դուրս է բերվում մոտ 1500-1800 աղջիկ: Համաձայն աղբյուրի՝ կավատությամբ զբաղվող կառույցներից Ադրբեջան սեզոնային դրամական մուտքերը կազմում են մոտ \$1 մլն:

* * *

Այսպիսով, բերված տվյալները վկայում են, որ անգամ 2009թ. Ադրբեջանում իրականացված մարդահամարի արդյունքների հրապարակումից հետո, պաշտոնական Բաքվի վիճակագրությունը շարունակում է խեղաթյուրել երկրի փաստացի բնակչության մասին տվյալները՝ միգրացիոն հոսքերի ոչ համարժեք դիտարկումով: Պաշտոնական աղբյուրներն իրենց վիճակագրական տվյալներում չեն դիտարկում աշխատանքային միգրանտներին և տասնյակ անգամներ նվազեցնում են Ադրբեջանից գուտ միգրացիայի ծավալները:

Մինչդեռ, այս երկրից միգրանտների թվաքանակի կոնսերվատիվ գնահատականը, հիմնված բանկային փոխանցումների վիճակագրության վրա, կազմում է շուրջ 1.2-1.5 մլն մարդ: Այս գնահատականը կարելի է ընդունել որպես Ադրբեջանից արտերկրում գտնվող միգրանտների նվազագույն գնահատական: ԱՀ-ից դուրս գտնվող էմիգրանտների իրական թիվը մոտենում է 2.0-2.2 մլն մարդու: Ընդ որում, էմիգրացիան ԱՀ-ից շեշտակիորեն աճում է սկսած 2004-ից:

Սակայն, միգրացիոն գործընթացների արհամարհումից զատ, պաշտոնական Բաքուն երկրի ժողովրդագրական վիճակագրությունը խեղաթյուրում է նաև այլ կերպ:

Գլուխ 3.

ԱՂՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԱՃԻ ՏԵՄՊԸ

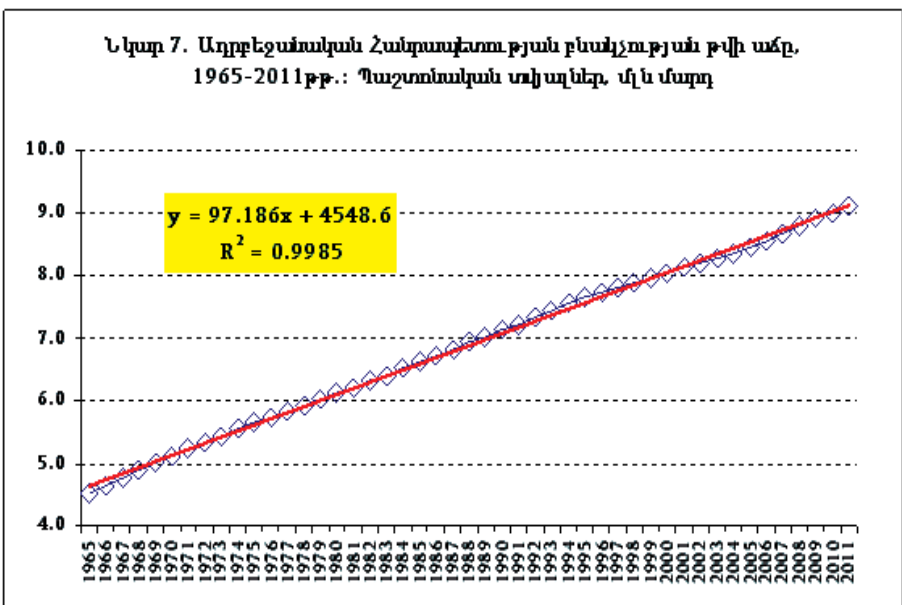
Աղբբեջանի ընդհանուր բնակչության մասին անցած երեք տարիների համար բերվող ԱՎՊԿ պաշտոնական թվերը՝ 8.922 մլն, 8.998 մլն և 9.111 մլն համապատասխանաբար, վկայում են, որ դրանք շարունակում են նախորդ տարիներին ԱՎՊԿ որդեգրած այսպես կոչված «գծային աճի» միտումը: Գծային աճի այս «մոդելը» թերանում է արտացոլել երկրում իրական ժողովրդագրական դինամիկայի պատկերը:

Իրոք, հենվելով 2011թ. պաշտոնական Բաքվի տվյալների վրա՝ Նկար 7-ում պատկերել ենք 1965-2011թթ. Աղբբեջանի բնակչության աճի գրաֆիկը: Ինչպես տեսնում ենք, այն միանգամայն գծային է և 99.85% ճշգրտությամբ ապրոքսիմացվում է պարզունակ գծային

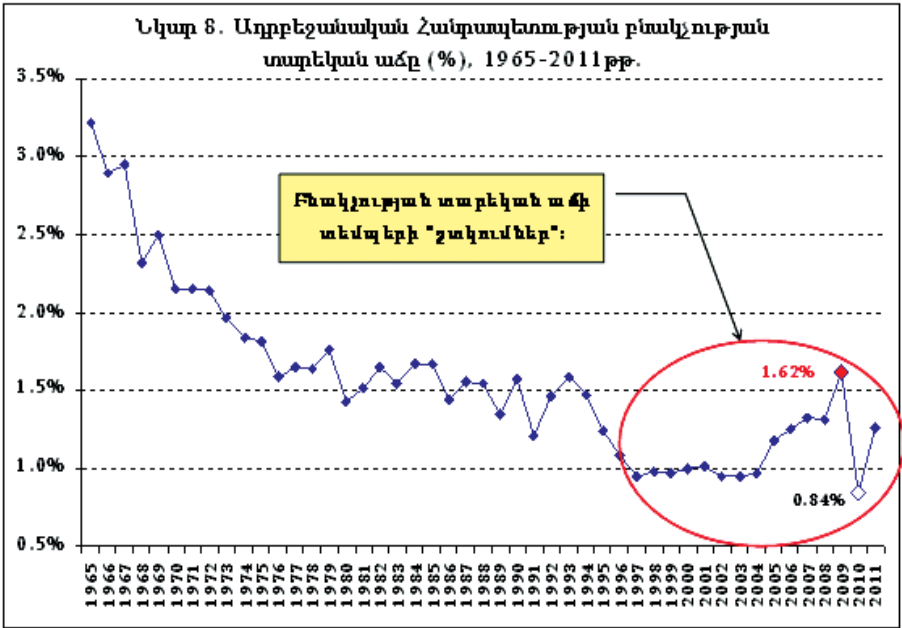
հավասարումով (նկարում՝ կարմիր գիծ): Համեմատելով այսպիսի պատկերը հետխորհրդային հանրապետությունների (Հայաստանի պարագայում տե՛ս վերը, Նկար 3) բնակչության աճի կորերի հետ՝ դժվար է թոթափել դրա արհեստածին լինելու կասկածները:

Եվ իրոք, բավական է դիտարկել Ադրբեջանի բնակչության տարեկան աճի տեմպերի (%) գրաֆիկը, որը թաքնված է Նկար 7-ի միապաղաղ վարքի հետևում, որպեսզի ակնհայտ դառնա դրա արհեստածին բնույթը: Այս գրաֆիկը պատկերել ենք Նկար 8-ում, ուր ակնառու է տարեկան աճի տեմպերի միտման խեղաթյուրումը՝ սկսած 1997-98-ից:

Իսկապես, ի հակադրումն նախորդ վեց տարիների միտման, 1997-2004թթ. ժամանակահատվածում Ադրբեջանի բնակչության տարեկան աճն անսպասելիորեն կայունանում է տարեկան 1.0%-ի սահմանում: 2004-05-ից սկսած՝ տարեկան աճն անբացատրելիորեն սկսում է ավելանալ և 2009թ.՝ հանրապետական մարդահամարի անցկացման տարում, հասնում է 1.62% անհավատալի բարձր արժեքի, որից հետո տեղի է ունենում նույնիսկ ավելի անբացատրելի մի բան: 2010թ. Ադրբեջանի բնակչության տարեկան աճը հանկարծակի գահավիժում է ներքև՝ մինչև 0.84% արժեք: Բնակչության տարեկան աճի այս բավական իներցիոն ու բազմամյա ցիկլերի ազդեցությանը ենթակա պարամետրի այսօրինակ վայրիվերումները կարոտ են բացատրության: Ցավոք, այն բացակայում է թե՛ ԱՎՊԿ պաշտոնական կայքում, թե՛ Ադրբեջանի ժողովրդագրական վիճակագրության ինտիդիտիվի նվիրված մեզ հասանելի գրականությունում կամ ԱՀ 2009թ. մարդահամարի մեկնաբանությանը նվիրված հրապարակումներում:

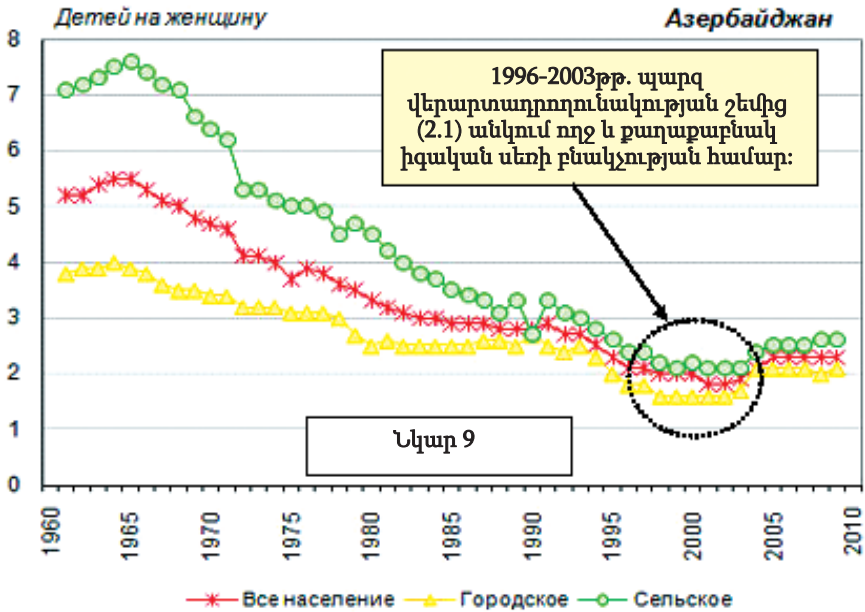
Այս երևույթը ժողովրդագրական պատմական ճշգրիտ հեռանկարում դիտարկելու համար նկատենք, որ համաձայն լուրջ մասնագիտական աղբյուրների, ԽՍՀՄ տարիներիև Ադրբեջանական ԽՍՀ ժողովրդագրական դինամիկան ապրել է հատկանշական անցում ընտանեկան կացութաձևի ասիական (միջինասիական) կերպից եվրոպականի: Այս անցումն ուներ բնութագրական երկու հատկանիշ. հետզհետե նվազում

Էր բազմազավակ (3 և ավելի երեխա) ընտանիքների թվաքանակը, իսկ գյուղական ընտանիքներն իրենց վերարտադրողական ու սոցիալ-տնտեսական նկարագրերով ու վարքով մոտենում էին քաղաքային ընտանիքներին, ինչը նույնպես հանգեցնում էր գյուղական բնակավայրերում բազմազավակ ընտանիքների թվաքանակի նվազմանը [3]: Արդյունքում՝ տասնամյակներ շարունակ՝ 60-ականների սկզբից մինչև ԽՍՀՄ փլուզումը, Աղբբեջանական ԽՍՀ-ին բնորոշ էր բնակչության տարեկան աճի տեմպի կայուն նվազումը:

Համաձայն նույն աղբյուրի, Ադրբեջանի հետխորհրդային վերարտադրողական ժողովրդագրական դինամիկայի նույն վարքը բնորոշ էր առնվազն ևս մեկ տասնամյակ: Այսպես, Նկար 9-ում արտապատկերել ենք հիշյալ աղբյուրի գրաֆիկներից մեկը (տե՛ս [3], рис.12 Коэффициент суммарной рождаемости в Азербайджане, 1960-2009 годы, детей на женщину), որը քաղաքաբնակ, գյուղաբնակ կանանց և ընդհանուր բնակչության համար առանձին-առանձին ցույց է տալիս Ադր.ԽՍՀ և Ադրբեջանական Հանրապետության գումարային ծնելիության գործակցի կորը 1960-2010թթ.: Ինչպես տեսնում ենք նկարից, 60-ականներին գումարային ծնելիության գործակիցը գյուղաբնակ կանանց համար էականորեն գերազանցում էր քաղաքաբնակների ցուցանիշը: Այս տարբերությունը կայունորեն նվազում է ողջ 70-80-ական թվականների ընթացքում, ինչն էլ հանդիսանում է եվրոպական ընտանիքի կացութաձևին անցման վերը նշված միտումի արդյունքը: Նկար 9-ում այն արտացոլվում է գյուղաբնակ և քաղաքաբնակ կանանց համար ծնելիության կորերի գուգամիտման մեջ: 90-ականների կեսերին այս կորերը գրեթե հանդիպում են իրար բնակչության պարզ վերարտադրունակության շեմային արժեքի (2.1 երեխա մեկ կնոջը) մոտակայքում: Ընդ որում, 90-ականների սկզբին քաղաքաբնակ կանանց համար գումարային ծնելիության գործակիցը նվազում է մինչև 2.8: 1996-2003թթ. քաղաքաբնակ կանանց համար այս գործակցի արժեքը հաստում է պարզ վերարտադրունակության շեմը (2.1 երեխա մեկ

կնոջը) և հասնում 1.6 արժեքի՝ մնալով այս մակարդակին 1998-2002թթ.¹: Նույնն է իրավիճակը և գյուղաբնակ կանանց համար, որոնց գումարային ծնելիության գործակիցը նշված ժամանակահատվածում դառնում է շեմային: Արդյունքում՝ շեմայինից ցածր էր նաև Ադրբեջանի ընդհանուր բնակչության գումարային ծնելիության գործակիցը՝ առնվազն 1998-2002թթ. ժամանակահատվածում:

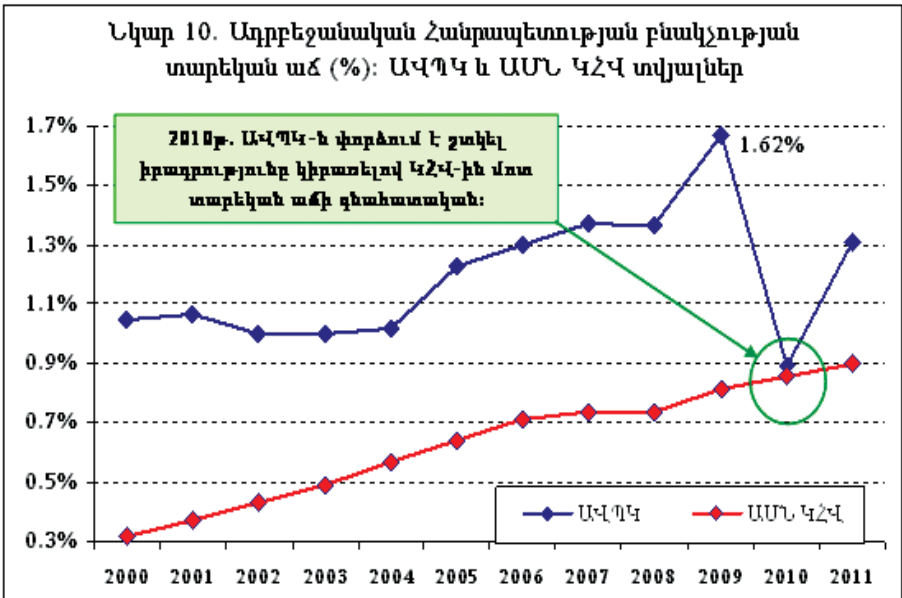

Աղբյուրը՝ [3], <http://demoscope.ru/weekly/2011/0451/barom04.php>

¹ Համաձայն նույն աղբյուրի՝ Հայաստանի համար բնակչության գումարային ծնելիության գործակիցը հատել է պարզ վերարտադրողունակության շեմային արժեքը դեռ 1994թ.:

Տարօրինակն այն է, որ ծնելիության այս վարքագիծը բոլորովին չի արտացոլվում բնակչության թվաքանակի մասին պաշտոնական Բաքվի տվյալներում (տե՛ս Աղյուսակ 1): Ավելին, կարծում ենք, առկա են բոլոր հիմքերը պնդելու, որ բնակչության թվաքանակի և տարեկան աճի տեմպի արհեստական բարձրացմանն ուղղված պաշտոնական Բաքվի մեքենայությունները, որոնց հետքերն արտացոլված են ՄԱԿ ԺՏ տեղեկագրերում (տե՛ս վերը), կոչված են քողարկելու այս հանգամանքը: Այլ բան է, որ նման պարզունակ քողարկումը՝ անակնկալ կերպով ավելացնել բնակչության թվաքանակը 0.5 մլն մարդով՝ առանց հարակից ցուցանիշների վերանայման (տե՛ս Աղյուսակ 2 և դրանից ներքև), այսպես ասենք՝ արդյունավետ չէ, քանի որ թերացել է կոծկել նաև ծնելիության հետ կապված իրողությունները:

Ուշագրավ է, որ նման պարզունակ մեքենայությամբ է բացատրվում նաև Ադրբեջանի բնակչության տարեկան աճի «անբացատրելի» ու անակնկալ գահավիժումը՝ 2009թ. 1.62% արժեքից մինչև 0.84% արժեքը հաջորդ տարի: Դրա համար բավարար է մեկ գրաֆիկում պատկերել բնակչության տարեկան աճի կորերը՝ հիմնված ԱՎՊԿ և ԱՄՆ ԿՀՎ տվյալների վրա (տե՛ս Նկար 10): Այստեղ մեզ հետաքրքիր է ոչ թե այդ տվյալների ակնհայտ տարբերությունը: Թեև նշենք, որ 1997-2004թթ. 1.0%-ի սահմանում բնակչության աճի տեմպի՝ պաշտոնական Բաքվի և ՄԱԿ ԺՏ գնահատականներին ԿՀՎ

գնահատականներում համապատասխանում է աճի տեմպի անկում մինչև 0.22-0.27%:

Ուշադրություն դարձնենք մեկ այլ բանի վրա, թե ինչպես է աճում այս գնահատականների տարբերությունը՝ սկսած 2004 թվականից: Այդ տարբերությունն իր առավելագույն արժեքին է հասնում 2009թ.՝ Աղբբեջանական Հանրապետությունում մարդահամարի անցկացման տարեթվին: Հաջորդ տարի, փորձելով գոնե փոքր-ինչ համապատասխանել միջազգային և այլ կազմակերպությունների՝ մարդահամարից ակնկալվող արդյունքներին և մեղմել բնակչության տարեկան աճի գնահատա-

կաններում առկա աղաղակող տարբերությունը, ԱՎՊԿ փորձագետները հնարավոր համարեցին օգտագործել բնակչության տարեկան աճի ԱՄՆ ԿՀՎ այդ տարվա գնահատականին (0.81%) մոտ ցուցանիշ (0.84%):

Մեր կարծիքով՝ սա բացատրում է Ադրբեջանական Հանրապետությունում 2010թ. բնակչության ամենամյա աճի այլ կերպ չբացատրվող և անսպասելի անկումը: Հասկանալի է, սակայն, որ նման «ճշգրտումն» իրականում ոչինչ չի լուծում և չի շտկում:

Դրա համար բավական է համեմատել ԱՎՊԿ և ԿՀՎ տեղեկատուների տվյալները ծնելիության, մահացության և զուտ միգրացիայի մասին, այսինքն՝ այն գործոնների, որոնք ձևավորում են բնակչության տարեկան աճը: Նկար 11-ում այդ տվյալները բերում ենք ուղիղ թվերով (այլ ոչ թե %-ներով կամ բնակչության 1000 շնչի հաշվով, ինչպես ընդունված է ԱՄՆ ԿՀՎ տեղեկատուներում):

Չխորանալով այդ տվյալների համեմատական վերլուծության մանրամասների մեջ՝ նշենք միայն, որ ահա արդեն 11 տարի պաշտոնական Բաքուն շարունակաբար նվազեցնում է բնակչության մահացության¹ և զուտ միգրացիայի տվյալները և ավելացնում

---

¹ Այսպես, համաձայն Համաշխարհային բանկի և Զարգացման ասիական բանկի տվյալների՝ 2006թ. դրությամբ մանուկների մահացության աստիճանն Ադրբեջանում 16 անգամ բարձր էր, քան միջին եվրոպական ցուցանիշը: Իսկ մայրերի մահացության աստիճանը գերազանցում էր միջին եվրոպական ցուցանիշը 10 անգամ [17]:

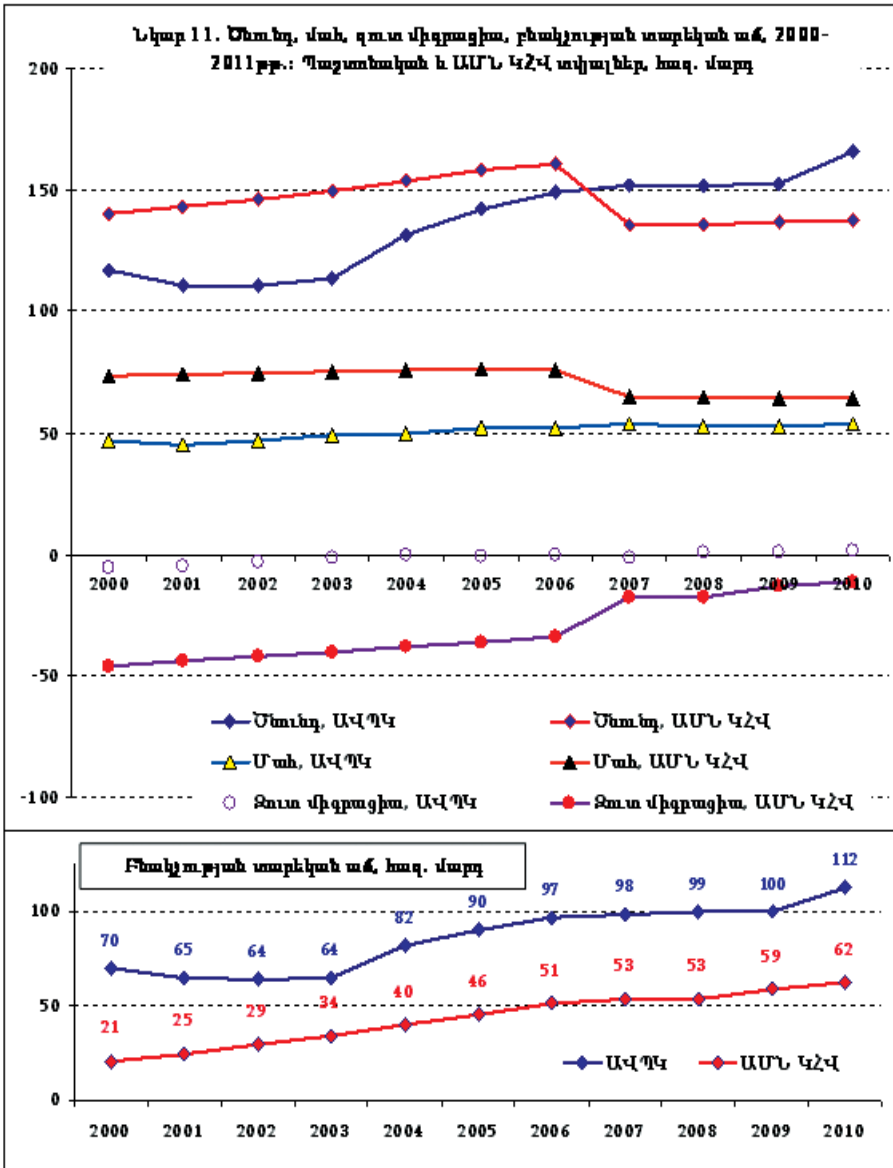

ծնելիության մասին տվյալները¹: Նման եզրակացության են հանգում նաև մի շարք ադրբեջանցի փորձագետներ [9, 15]:

Եվ սա էլ դեռ բոլորը չէ:

---

¹ ԱՄՆ ԿՀՎ գնահատականն Ադրբեջանում ծնելիության մասին 2000-06թթ. համար, որը գերազանցում է պաշտոնական Բաքվի գնահատականները, բացատրվում է հանրապետության բնակչության ընդհանուր թվաքանակի գնահատականների սկզբնական տարբերությամբ և ԱՄՆ Մարդահամարի բյուրոյի օգտագործած մոդելների առանձնահատկություններով: Հիշեցնենք, որ Ադրբեջանից ստացվող տվյալների արժանահավատության նկատմամբ վստահության կորուստը ստիպեց ԿՀՎ փորձագետներին 2008թ. հրաժարվել ժողովրդագրական գնահատականներ տալ այդ երկրի համար (տե՛ս Աղյուսակ 3):

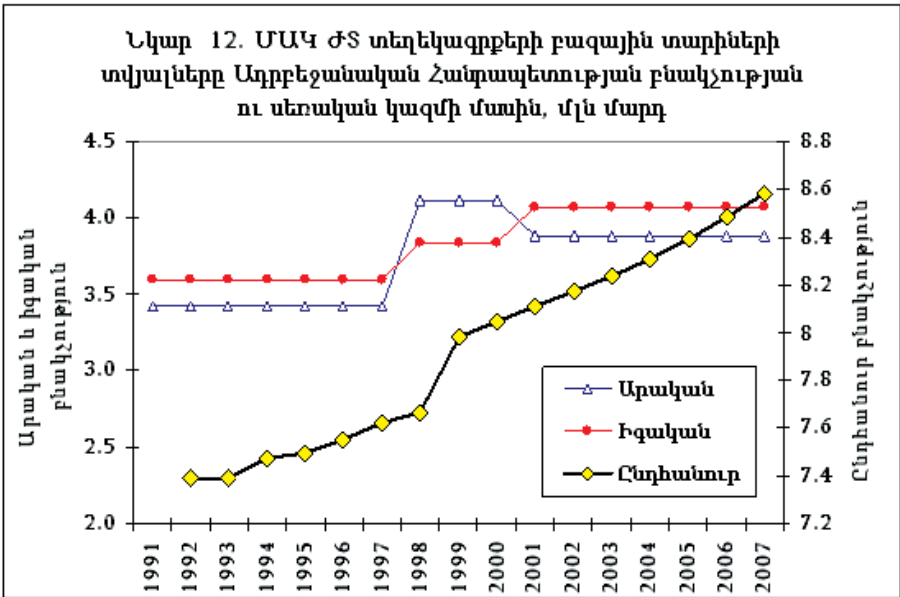
Գլուխ 4.

ԱՂՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԳՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄՆ ԸՍՏ ՍԵՌԻ

Պաշտոնական Բաքվի մեքենայությունները՝ կապված երկրի բնակչության թվաքանակի և նրա տարեկան աճի հետ, կենտրոնանում են նաև բնակչության սեռական կազմի ուղղությամբ: Բավարարելու համար 2007թ. երկրի բարձրագույն իշխանության հրահանգ-պահանջն առ այն, թե «9 միլիոնանոց Ադրբեջանը երբեք չի հանդուրժի սեփական տարածքների կորուստը» [18], հանրապետության վիճակագրական և այլ մարմինները դիմեցին բնակչության թվաքանակի և աճի տեմպի բարձրացմանն ուղղված տարբեր հնարքների, որոնք կոչված էին 2009թ. մարդահամարի նախօրյակին ապահովելու երկրում 9 միլիոն բնակչության առկայության «փաստը»:

Անհրաժեշտ է նշել, որ այս հնարքները մեծ մասամբ կատարվում են պարզունակ ձևով, ինչը հնարավորություն է ընձեռում հայտնաբերել դրանք անգամ մակերեսային վերլուծության ընթացքում: Այդպիսի մի քանի օրինակ դիտարկեցինք վերը: Մի քանիսը, օրինակ՝ Ադրբեջանում հացի արտադրության և սպառման վիճակագրական տվյալները կամ ԱՀ ընտրացուցակներում ընդգրկված մարդկանց թվաքանակը, արդեն դիտարկվել են այլ հրապարակումներում [18]: Նկատենք նաև, որ 9 միլիոներոդ ադրբեջանցու ծնունդի հետ կապված՝ պաշտոնական Բաքվի «Թատերական շոուի» արհեստական բնույթը չվրիպեց նաև որոշ ադրբեջանական հրապարակումների ուշադրությունից [19]:

Ինչևէ, պաշտոնական Բաքուն շարունակում է որդեգրած արատավոր գործելակերպը, և ահա շրջանառության մեջ են դրվում արդեն «ադրբեջանական առաջին *բեբի-բումի*» մասին պնդումները, արդեն խոսվում է «մոտ ապագայի 10 միլիոնանոց Ադրբեջանի» մասին [20], որը, պետք է ենթադրել, առավել ևս չի «համակերպվի սեփական տարածքների կորստի հետ»: Բոլոր այս մեքենայությունների համար հասկանալի պատճառով վճռական նշանակություն ունեն բնակչության իզական սեռի թվաքանակի և տարեկան աճի, ինչպես նաև դրա տարիքային կազմի մասին վիճակագրական տվյալները: Ուստի, անդրադառնանք այս հարցում պաշտոնական Բաքվի և այլ աղբյուրների տվյալներին:

Աղբյուրը՝ UN Demographic Yearbooks [2]

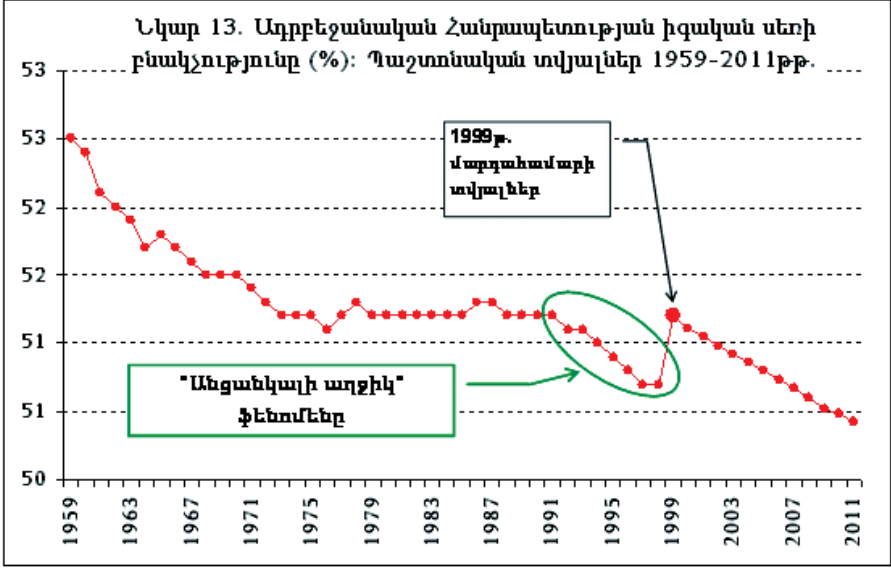
Նկար 12-ում ամփոփել ենք ՄԱԿ ԺՏ տեղեկագրերում բազային (մարդահամարային) տարիների համար Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության սեռական կազմի մասին տվյալները: Հիշեցնենք, որ բազային տարվա, այսինքն՝ նախկինում մոտակա մարդահամարի տարվա, տվյալներն օգտագործվում են ՄԱԿ ԺՏ փորձագետների կողմից սեփական մոդելավորումների և երկրի տվյալ տարվա բնակչության թվաքանակի գնահատման, ինչպես նաև բնակչության թվաքանակի տարեմիջյան գնահատման համար: Ուստի, Նկար 12-ում պատկերված գրաֆիկը, խիստ ասած, դինամիկ «իմաստ չունի»: Այն իրական ժամանակային

գրաֆիկ չէ: Սակայն ակներև է դարձնում Ադրբեջանի պաշտոնական վիճակագրության և ՄԱԿ ԺՏ գործելակերպն այս հարցում, և այդ առումով չափազանց խոստուն է:

Իրոք, 1998թ. ՄԱԿ ԺՏ տեղեկագրում որպես բազային են ընդունված դեռ պաշտոնապես չհրապարակված 1999թ. Ադրբեջանի մարդահամարի նախնական տվյալները, ինչն էականորեն փոխում է բնակչության բազային սեռական կազմը՝ հիմնված 1989թ. մարդահամարի արդյունքների վրա (48.8% արական - 51.2% իգական համամասնությունից 51.8% արական - 48.2% իգականի): Արդյունքում՝ բնակչության իգական սեռի թվաքանակը թռիչքաձև աճում է 237 հազարով (3.597 մլն իգական սեռի բնակչությունից՝ 3.834 մլն): Այս նոր համամասնությունը պահպանվում է մինչև 2001թ. ՄԱԿ ԺՏ տեղեկագիրը, ուր 1999թ. մարդահամարի արդյունքների մասնակի հրապարակումից հետո վերականգնվում է բնակչության սեռական կազմի նախկինում ընդունված համամասնությունը՝ 48.8% արական, 51.2% իգական: Այս անգամ նույնպես Ադրբեջանի իգական սեռի բնակչությունը թռիչքաձև աճել է՝ ևս 236 հազարով: Ու այս ամենը՝ առանց ՄԱԿ ԺՏ փորձագետների որևէ բացատրության կամ մեկնաբանության: Դժվար չէ կռահել ամենայն հավանականությամբ պաշտոնական Բաքվի թելադրանքով կատարված այս մեքենայությունների իմաստը. ապահովել բավարար «վերարտադրողական բազա», որն իր հերթին կհիմնավորի Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության տարեկան աճի

բավարար տեմպ, որպեսզի քիչ թե շատ հիմնավոր կերպով նյութականանա հայր և որդի Ալիևների «9 միլիոնանոց Ադրբեջանի» պատրանքը:

Բայց, ի վերջո, ցանկացած երկրի բնակչության թիվը կազմվում է դրա արական և իգական սեռի բնակչության թվի պարզ թվաբանական գումարով¹: Եվ դժվար է անընդհատ արհեստականորեն բարձրացնել միայն իգական սեռի բնակչության թիվը՝ առանց ընդհանուր պատկերի աղավաղման: Հաջողվե՞լ է

Աղբյուրը՝ http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en/AP/AP_1.shtml

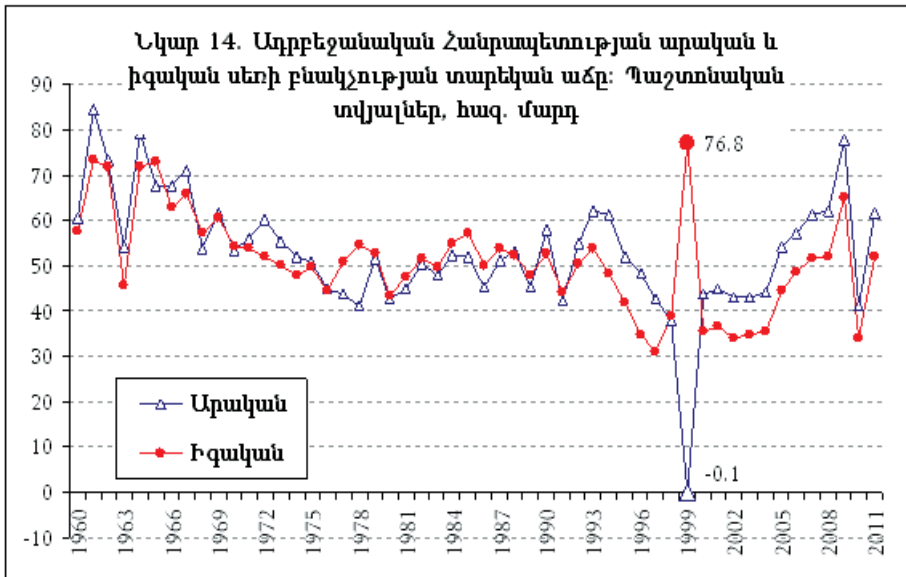
¹ Հուսով եմ, այս իրադրությունը կպահպանվի դեռ որոշ ժամանակ:

արդյոք կոծկել բնակչության սեռական կազմի առումով կատարված այս մեքենայությունների հետքը:

Կարծում ենք՝ ոչ: Եթե Նկար 12-ում բերված պատկերը բավարար չէ, կարելի է անդրադառնալ նաև ԱՎՊԿ-ի կողմից այսօր (2011թ. դեկտեմբերին) բերվող տվյալների զննմանը:

Այսպես, հիմնվելով Ադրբեջանական Հանրապետության պետական վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական տվյալների վրա (ներբեռնված տվյալների աղյուսակը տե՛ս Հավելված 2-ում)՝ Նկար 13-ում պատկերել ենք երկրի իգական սեռի բնակչության տվյալները՝ սկսած 1959-ից: Այստեղ նկատելի է, որ 1999թ. մարդահամարի տվյալները խիստ տարբերվում են նախորդ տասնամյակում ընթացող միտումներից: Ի դեպ, դրանք պետք է որ շատ մտահոգիչ լինեին ադրբեջանական իշխանությունների համար, քանի որ վկայում էին իգական սեռի բնակչության բարձրատեսակ կրճատման մասին: Համաձայն հեղինակավոր մի շարք կազմակերպությունների (*UNISEF, WB, WHO*), այս երևույթը բնորոշ է «ասիական, մահմեդական սոցիալական» մոդելով անցումային տնտեսությամբ զարգացող երկրներին և պայմանավորված է մարդկային սաղմի սեռի որոշման հասանելի և ճշգրիտ մեթոդների տարածումով: Նման հնարավորություններն ուժգնացնում են այդ հասարակություններում առկա իգական սեռի սաղմի հեռացման հասարակական միտումը (այսպես կոչված «անցանկալի աղջիկ երեխա» ֆենոմենը): Նշված կազմակերպությունների, ինչպես նաև որոշ ադրբեջանական ոչ պետական կազմակերպությունների

ճնշմամբ այս խնդիրը սկսել է լուսաբանվել նույնիսկ աղբբեջանական մամուլում [21] (տե՛ս նաև [22]):

1999թ. մարդահամարի պաշտոնական տվյալները հարմարորեն «լուծում» են այս խնդիրը բնակչության իգական հատվածի թվաքանակի հանկարծակի բարձրացումով՝ «ձեռքի հետ» լուծելով նաև 9 միլիոնանոց ԱՀ ունենալու «կենսաբանական հիմնավորման» խնդիրը:

Որպեսզի առավել ցայտուն դառնա պաշտոնական Բաբվի բերված այս տվյալների արհեստածին լինելը, բավական է կառուցել բնակչության արական և իգական հատվածների տարեկան աճի գրաֆիկն անվանական միավորներով, ինչն արել

ենք Նկար 14-ում: Ընդգծենք, որ հիմնվում ենք պաշտոնական այն նույն տվյալների վրա (տե՛ս Հավելված 2), որն օգտագործել ենք Նկար 13-ում: Ուղղակի այստեղ դիտարկված է 1960-2011թթ. ժամանակահատվածը և պատկերված է բնակչության արական և իգական հատվածների թվաքանակի աճը (հազ. մարդ) նախորդ տարվա համեմատ:

Ինչպես տեսնում ենք նկարից, համաձայն Ադրբեջանական Հանրապետության պետական վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական տվյալների, 1999թ.՝ նորանկախ Ադրբեջանական Հանրապետության առաջին մարդահամարի անցկացման տարում, երկրի իգական բնակչությունը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 76.8 հազարով, իսկ ԱՀ արական սեռի բնակչությունն ընդհանրապես չի աճել և նույնիսկ կրճատվել է 100 մարդով:

Կարծում ենք՝ մեկնաբանություններն ավելորդ են:

Գլուխ 5.

ԱՂՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԸ

Աղբբեջանական Հանրապետության մարդահամարի պաշտոնական տվյալները բնակչության ազգային կազմի մասին բերվում են ԱՎՊԿ ինտերնետ-կայքի 1.5 և 1.6 բաժիններում: Աղյուսակ 6-ում մենք ամփոփում ենք այդ տվյալները: Դրանք չեն կարող չզարմացնել:

Նախ, զարմացնում են հայերի մասին պաշտոնական տվյալները՝ 120 հազար 2009թ.: Մի կողմ թողնենք այն հանգամանքը, որ դա պարզապես 1999թ. Լեռնային Ղարաբաղի մարդահամարի տվյալների կրկնությունն է¹: Զարմացնում է այն, որ համաձայն ԱՎՊԿ տվյալների, հայերի այդ թվաքանակի միայն

---

¹ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդագրական ցուցանիշների մասին տե՛ս [23]:

0.2%-ն է տիրապետել աղբբեջաներենին, 0.1%-ը՝ ռուսերենին և 0.0%-ը՝ անգլերենին: Մինչդեռ, 2009թ. աղբբեջաներենին տիրապետել է Աղբբեջանական Հանրապետությունում ապրող վրացիների 79.5%-ը, ռուսերենին՝ 21.4%-ը և անգլերենին՝ 0.5%-ը: Սա կարելի էր զվարճալի համարել, եթե դրա տակ թաքնված չլինեին բոլորովին ոչ զվարճալի իրողություններ:

Աղյուսակ 6. Աղբբեջանական Հանրապետության բնակչության ազգային կազմը՝ ըստ 2009թ. մարդահամարի արդյունքների						
Ազգություններ	Թիվը (հազ. մարդ) և %-ը ընդհանուր բնակչության մեջ		Մարդկանց %-ը, որոնք ազատորեն տիրապետում են			
			Իրենց մայրենիին	Աղբբե- ջաներե- նին	Ռուսե- րենին	Անգլե- րենին
Աղբբեջանցիներ	8172.8	91.60%	99.9	-	6.7	0.8
Լեզգիներ	180.3	2.02%	91.7	96.3	23.7	0.7
Ռուսներ	119.3	1.34%	99.2	42.9	-	0.9
Հայեր	120.3	1.35%	99.9	0.2	0.1	0.0
Թալիշներ	112.0	1.26%	43.0	99.8	5.9	0.2
Ավարներ	49.8	0.56%	94.1	99.4	18.1	0.2
Թյուրքեր	38.0	0.43%	85.5	99.7	11.0	0.6
Թաթարներ	25.9	0.29%	93.6	22.7	12.1	0.5
Թաթեր	25.2	0.28%	76.5	99.8	9.0	0.2
Ուկրաինացիներ	21.5	0.24%	97.7	5.6	3.7	0.1
Օսախուրներ	12.3	0.14%	96.2	99.2	9.9	0.2
Վրացիներ	9.9	0.11%	98.0	79.5	21.4	0.5
Հրեաներ	9.1	0.10%	94.1	45.6	19.3	0.6
Քրդեր	6.1	0.07%	51.9	99.9	6.4	0.1
Կոիզներ	4.4	0.05%	28.9	100.0	8.5	0.3
Ուդիներ	3.8	0.04%	99.3	99.6	60.9	0.6
Խիսալուզներ	2.2	0.02%	97.5	99.9	0.9	0.1
Այլ	9.5	0.11%	82.9	62.4	20.0	4.3
Ընդհանուրը	8922.4	100%	98.8	98.6	7.6	0.8

Աղբբուրը՝ 1.6. Ծհալինն անա զիլնն Վճ ճճրճճճ զիլնն զճճ ճճլնննննն.
http://www.azstat.org/statinfo/demographic/az/AP/_AZ_1.shtml

Այսպես, ԱՎՊԿ պաշտոնական տվյալներով՝ Լեռնային Ղարաբաղում ապրում է 731.6 հազ. աղբբեջանցի և քուրդ, ինչպես նաև 120 հազ. հայ [18]: Ընդ որում, Լեռնային Ղարաբաղում իբր թե բնակվող 731.6 հազ. աղբբեջանցիները և քրդերը պաշտոնական Բաքվի կողմից հաշվառվում են *երկու անգամ*. նախ՝ իբրև տվյալ տարածքի բնակչություն, և հետո՝ իբրև «բռնի տեղահանվածներ», ինամքով նշելով դրանց թիվը ՄԱԿ Փախստականների հարցերով գործակալության (UNHCR) համապատասխան տեղեկագրերում¹: Սեփական խեղաթյուրումներից խճճված ԱՎՊԿ-ն դարաբաղյան նախկին Ջեբրախիլի շրջանի համար 1990-99թթ. ժամանակահատվածում ֆիքսում է աղբբեջանցի և քուրդ բնակչության 42% աճ՝ 70.3 հազ.: Քարվաճառի համար 2000-05թթ. արձանագրված է բնակչության 75% աճ, իսկ 2000-09թթ. համար՝ աճ նույնիսկ 2.7 անգամ: Մինչդեռ այդ շրջաններում 90-ականների կեսից աղբբեջանցի կամ քուրդ բնակչությունն ընդհանրապես բացակայում է:

Աբսուրդային այս իրավիճակը մասամբ գիտակցվում է նույնիսկ որոշ աղբբեջանցի վերլուծաբանների կողմից: Այսպես, աղբբեջանական մի փորձագետի խոսքերով՝ «После начала карабахского конфликта и последовавших кровавых событий численность армян в Азербайджане резко сократилась, и ныне они проживают в основном в Нагорном Карабахе. Правда, долгое время

---

¹ <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/page?page=49e48d1e6>

официальные власти Азербайджана сообщали, что вне территории Нагорного Карабаха в республике проживает от 30 до 40 тысяч армян. Что же показала перепись 1999 года? Оказывается, ныне в Азербайджане проживает 120.7 тысячи армян! Однако внимательное изучение статистических данных переписи по районам показывает, что речь идет практически об армянах, живущих в Нагорном Карабахе ... Трагикомизм данных переписи об армянах заключается в том, что с одной стороны указывается, что 35.5 тысячи или 29.4% армян - это дети в возрасте до 14 лет, с другой тут же отмечается, что средний возраст армян республики равен 57 годам!» [4]:

Պաշտոնական Բարձրի վիճակագրությունում զարմացնում է մեկ այլ քան ևս: Ինչպես տեսնում ենք Աղյուսակ 6-ում, թալիշների թվաքանակի պաշտոնական գնահատականն ըստ 2009թ. ապրիլյան մարդահամարի տվյալների՝ կազմում է 112 հազ. մարդ կամ հանրապետության բնակչության ընդհանուր թվի մոտ 1.3%-ը: Մինչդեռ, համաձայն կոնսերվատիվ գնահատականների, թալիշների թվաքանակը ԱՀ-ում կազմել է մոտ 0.8-1.0 մլն մարդ դեռ 1996թ. [24]: Ընդունելով ԱՀ-ում 1996թ. թալիշների թվաքանակի 0.8 մլն մարդ զգուշավոր գնահատականը և կիրառելով հանրապետության բնակչության աճի ամենամյա տեմպի մասին միջինացված պաշտոնական տվյալները՝ կստանանք, որ 2011թ. թալիշները հանրապետությունում կազմել են 1.04 մլն մարդ, այսինքն՝ Ադրբեջանական Հանրապետությունում 2011թ. բնակչության

պաշտոնական թվի մոտ 11%-ը: Կամ՝ մոտ 12.4%-ը, եթե ընդունելու լինենք այդ տարվա համար ԱՄՆ ԿՀՎ գնահատականը [26]: Ինչպես տեսնում ենք, այս գնահատականները 10 անգամ գերազանցում են պաշտոնական տվյալները: Նշենք, որ ըստ որոշ անկախ փորձագետների, թալիշների ներկայիս թիվն ԱՀ-ում նույնիսկ ավելին է և կազմում է բնակչության ընդհանուր թվի 20-25%-ը [25]:

Պարզ պատկերացնելու համար պաշտոնական Բաքվի գործելակերպը երկրի բնակչության ազգային կազմի վիճակագրական տվյալների հարցում և ԱՀ ու Ադր.ԽՍՀ վարած ազգային քաղաքականության առանձնահատկությունները՝ հարկ է հիշեցնել, որ այնպիսի ազգեր և ազգություններ, ինչպիսիք են թաթերը, օսերը, ասորիները, ջեկերը, գնչուները, լաքերը, եզդիները, լատգալները, մարիները և այլք, սկսած 1926 թվականից՝ երկար ժամանակով անհետանում են Բաքվի պաշտոնական վիճակագրական տվյալներից: Դե, իսկ թալիշների, քրդերի, խինալուզների, հայերի, ուղիների, ռուսների, հրեաների և այլոց ժողովրդագրությունը բավական պերճախոս վայրիվերումներ ունի, ընդ որում՝ ԽՍՀՄ փլուզումից և տարածաշրջանային դիմակայությունն սկսվելուց դեռ շատ առաջ [26, 36]:

Այսպես, ԽՍՀՄ բնակչության 1926թ. դեկտեմբերի 17-ի՝ «ամենադեմոկրատական և մանրակրկիտորեն նախապատրաստված մարդահամարի տվյալներով, որի կազմակերպիչներն ու ղեկավարներն էին խոշոր վիճակագիր-գիտնականներ Օ.Ա.Կվիտկինը, Վ.Գ.Միխայլովսկին և ուրիշները» [27, 28],

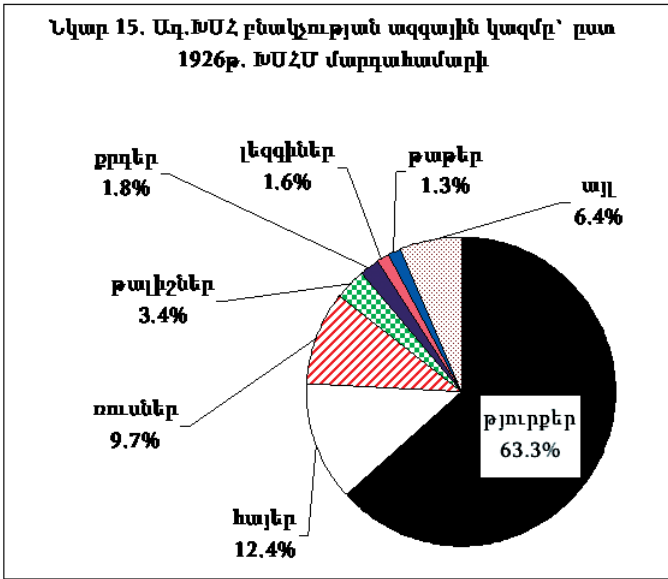
Ադրբեջանական ԽՍՀ ազգային կազմը ներառում էր 93 ազգ և ազգություն (տե՛ս Նկար 15): Ընդ որում, ինչպես հայտնի է, Ադր.ԽՍՀ (որն այն ժամանակ մտնում էր Անդրկովկասյան խորհրդային դաշնային սոցիալիստական հանրապետության մեջ) տիտղոսակիր ազգերը կովկասյան թաթարներն էին («թյուրքերը») և հայերը: 1926թ. մարդահամարի արդյունքների համաձայն՝ «թյուրքերը» կազմում էին Ադր.ԽՍՀ բնակչության ընդհանուր թվի 63.3%-ը (1.185 մլն մարդ [29, տոմ 14, ս. 11-13])¹: Իսկ Ադրբեջանական Հանրապետության 2009թ. ապրիլյան մարդահամարի պաշտոնական կայքում բերված տվյալներն առանձնացնում են ընդամենը 17 ազգ և ազգություն, ընդ որում՝ «ադրբեջանցիները» կազմում են արդեն 8.17 մլն, այսինքն՝ ընդհանուր բնակչության 91.6%-ը (տե՛ս Աղյուսակ 6 և Նկար 16):

Հանրապետության բնակչության բռնի «թյուրքացման» քաղաքականության արդյունքները և պաշտոնական Բաքվի «ազգային հարցով» վիճակագրական խեղաթյուրումներն առավել պատկերավոր կլինեն, եթե մեկ զծապատկերում բերվեն Ադր.ԽՍՀ և Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության բոլոր մարդահամարների պաշտոնական արդյունքները՝ սկսած

---

¹ «Ադրբեջանցի» անվանումը 1926թ. մարդահամարի նյութերում, բնականաբար, չի կիրառվում: Փակագծերում նշենք, որ 1926թ. մարդահամարն առանձնացնում էր «վրացիներին» «աջարներից», «մենգրելներից», «լազերից», «սվաններից» և «աբխազներից» (ազգությունների համարները ցանկով՝ 105-110, [29]): Իսկ «հեմշինները» նշվում են որպես «հայեր» և հաջորդում են միմյանց (147-148 համարները):

Աղբյուրը՝ [29]

1926թ. առայսօր, ինչն արել ենք Նկար. 17-ում ներկայացնելով ԽՍՀՄ բոլոր պաշտոնական մարդահամարների տվյալները և ավելացնելով Ադրբեջանական Հանրապետության 1999 և 2009թթ. մարդահամարների պաշտոնական տվյալները:

Ինչպես տեսնում ենք այդ նկարում, հետպատերազմյան ողջ շրջանում հետևողականորեն և անշեղորեն ավելացվում է «ադրբեջանցիների» թիվը Աղր.ԽՍՀ բնակչության կազմում: 1959թ. պաշտոնական տվյալների համաձայն, այն կազմել է հանրապետության բնակչության ընդհանուր թվի 67%-ը, իսկ ԽՍՀՄ գոյության վերջում՝ 1989թ. մարդահամարի տվյալներով,

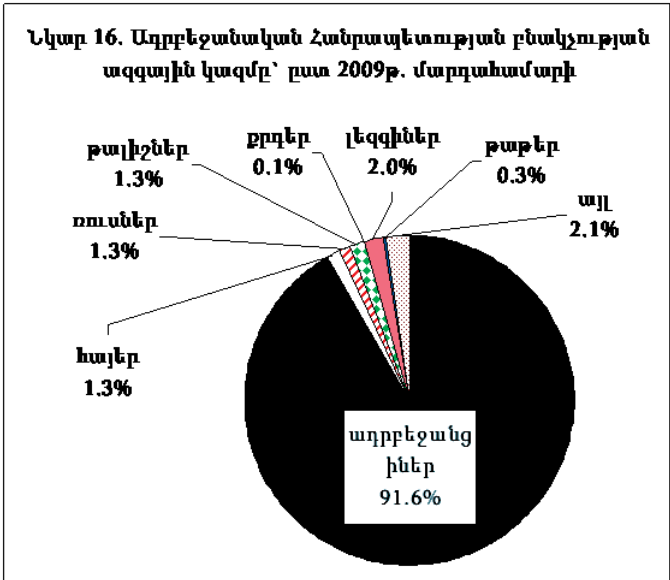
«աղբբեջանցիների» բաժինն արդեն 83% էր: Նույն ժամանակահատվածում հայ բնակչության բաժինը նվազում է կրկնակի՝ 1959թ. 12%-ի փոխարեն կազմելով 6%՝ 1989թ.:

Հասկանալի է՝ «հայկական հատվածը» Աղբ.ԽՍՀ և Աղբբեջանական Հանրապետության բնակչության միակ հատվածը չէ, որի հաշվին տասնամյակներ շարունակ իրականացվել է հանրապետության բնակչության «թյուրքացման» քաղաքականությունը¹: Այս առումով հատկանշական է Աղբ.ԽՍՀ և Աղբբեջանական Հանրապետության թալիշների մասին պաշտոնական տվյալների պատմությունը [26]:

Այսպես, ԽՍՀՄ 1926թ. մարդահամարի տվյալների համաձայն, Աղբ.ԽՍՀ-ում ապրում էր 77.3 հազ. թալիշ [29, том 14, с. 11-13]: 1937թ. մարդահամարի տվյալներով (որոնք գաղտնի էին պահվել անձամբ Ստալինի ցուցումով [27]), Աղբ.ԽՍՀ-ում ապրում էր 99.2 հազ. թալիշ: Երկու տարի անց, համաձայն ԽՍՀՄ 1939թ. մարդահամարի տվյալների, թալիշների թիվն Աղբ.ԽՍՀ-ում նվազում է մինչև 87.5 հազար [30]: 1959թ. Աղբ.ԽՍՀ-ում ապրում էր ընդամենը 85 թալիշ, հենց այդպես՝ 85 հոգի [31]: ԽՍՀՄ բնակչության 1970 և 1979թթ. մարդահամարների

---

¹ Նմանատիպ, իսկ որոշ առումներով՝ նույնիսկ ավելի ընդգծված գործելակերպ կարելի է տեսնել Վրաստանի բոլոր հանրապետությունների պարագայում, դեռ անցած դարի 10-20 թվականներից վարվող բռնի «վրացականացման» (պետական) քաղաքականությունում և ազգային վիճակագրության տվյալներում:

արդյունքներում թալիշները, որպես Աղբ.ԽՍՀ ազգային կազմի բաղկացուցիչ, ընդհանրապես չեն նշվում [32, 33]: Նրանք կրկին, «անսպասելիորեն» ի հայտ են գալիս միայն խորհրդային դարաշրջանի վերջին՝ գորբաչովյան «գլասնոստի» ժամանակ՝ Աղբ.ԽՍՀ 1989թ. մարդահամարի տվյալներում (21.2 հազ.) [34]: Իսկ 2009թ., ինչպես նեցիներ վերը, Աղբբեջանական Հանրապետությունում ապրող թալիշների պաշտոնական թիվը կազմել է 112 հազ. մարդ, այսինքն՝ մի փոքր ավելի, քան 1937թ.:

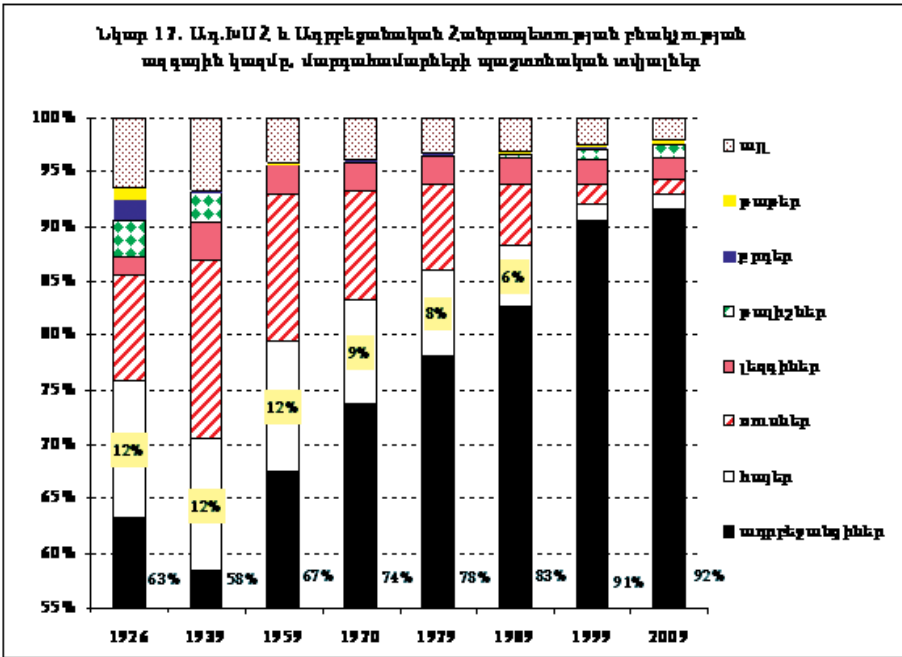
Համաձայն ԽՍՀՄ 1926թ. մարդահամարի տվյալների, Աղբ.ԽՍՀ-ում ապրում էր 28 հազ. թաթ: 13 տարի անց Աղբ.ԽՍՀ-ում ապրող թաթերի պաշտոնական թիվը հավասար է գրոյի [30]:

Թաթերը կրկին հայտնվում են 1959թ. մարդահամարի պաշտոնական տվյալներում (5.8 հազ.) [31]: 1989-1999թթ. նրանց թիվը գրեթե չի փոխվում և կազմում է մոտ 10 հազ. մարդ: Եվ միայն համաձայն 2009թ. մարդահամարի՝ նրանց թիվը հասնում է 25.2 հազարի:

Նույնն է նաև Շահդադի ժողովուրդների (ջեկեր, բուդուդներ, խապուտիներ, խինալուզներ, կոիզներ) ճակատագիրը: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Աշխարհի ժողովուրդների հանրագիտարանը, «Շահդադի խմբի ժողովուրդների թվաքանակը կարելի է նշել միայն գնահատաբար, քանի որ Ադրբեջանի պաշտոնական իշխանությունները նրանց դիտարկում և հաշվառում են որպես «ադրբեջանցիներ» [35]:

Ադր.ԽՍՀ և ԱՀ քաղաքական դեկավարության վարած բռնի «թրքացման» և «ադրբեջանականացման» պետական քաղաքականությունը, որն արդեն գրեթե մեկդարյա պատմություն ունի, շարունակվում է նաև այսօր, իշխանության ամենաբարձր մակարդակներից մինչև առօրեականը (տե՛ս, օրինակ [36]):

Այսպես, դեռ 2000թ. ԱՀ նախկին նախագահ Ա.Էլչիբեյը, հրապուրված մեծ թվերի կախարդանքով, հայտարարել էր, որ «40 մլն ադրբեջանցի թուրքերը պետք է միավորվեն Անատոլիայի 70 մլն թուրքերի հետ և ստեղծեն 110 մլն բնակչությամբ մի հզոր երկիր, տարածաշրջանային մի հսկա, որի հետ հաշվի կնստի ողջ աշխարհը» ([37], ցիտում ենք ըստ [36, c. 8]): Այստեղ, պարզունակ թվաքանական գործողությունների դյուրինությամբ տարված պրն

Աղբյուրները՝ [26, 29-34]:

Էլչիբեյը ոչ միայն ձեռքի հետ «թյուրքացրեց» Իրանի հյուսիսում բնակվող թրքախոս իրանական ժողովուրդներին, այլև ողջ Ադրբեջանի բնակչությունը՝ բոլոր այն 93 ազգերին և ազգություններին, որոնք ապրում էին այստեղ դեռ 1926թ.:

Բայց այսպիսի արտառոց՝ «դեմոգրաֆիական թվաբանությունը» հարցի միայն մեկ կողմն է: Թերևս, ավելի վտանգավոր է այս տեսլականի աշխարհաքաղաքական հետևանքը. չէ՞ որ այն անմիջական, ուղիղ և լրջագույն սպառնալիք է Իրանի Իսլամական

Նկար 18. ԲԹՁ նավթամուղի մեկնարկի պաշտոնական արարողությունը, 2006թ.

Հանրապետության, Հայաստանի Հանրապետության, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և տարածաշրջանի այլ երկրների համար: Իսկ թե ինչպես է կյանքի կոչվում այս տեսլականը, դրա համար բավական է միայն նայել Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան (ԲԹՁ) նավթամուղի պաշտոնական բացման արարողության (2006թ.) ժամանակ օգտագործված քարտեզ-պաստառին (տե՛ս Նկար 18): Ուշադրություն դարձրեք, թե ինչպես է այստեղ պատկերված

Աղբբեջանական Հանրապետությունը: Խախտելով տարածաշրջանային աշխարհագրական և քաղաքական իրողությունները, այն կտրում է Հայաստանը՝ Իրանից, իսկ ԱՀ-ն միացնում է Նախիջևանին և Թուրքիային՝ շրջափակելով փոքրացած և ղեֆորացված Հայաստանի Հանրապետությունը: Ահա սա է վերը նշված «ղեմոգրաֆիական թվաբանության» աշխարհաքաղաքական իմաստը՝ արտացոլված տարածաշրջանի էներգակիրների տեղափոխման ենթակառուցվածքներում և ամրագրված այսպես կոչված «Ալիևի դոկտրինի» հիմունքներում [38]:

Այսօրինակ «ղեմոգրաֆիական թվաբանությունն» ունի նաև այլ կողմ: Վերջերս, ԱՀ *Միլի մեջլիսի* մշակույթի կոմիտեի նախագահ, պրոֆ. Ն.Ջաֆարովի ջանքերով ԱՀ իշխանական մարմիններում ակտիվորեն քննարկվում է Աղբբեջանի քաղաքացիների ազգանունների զանգվածային և ստիպողական փոփոխման ծրագիրը՝ նոր տիպի անձնագրերի տրամադրման գործընթացի շրջանակներում [39]: *Inews.az* գործակալությանը տված հարցազրույցում այս պրոֆեսորը (ցավոք, չեմ կարող այստեղ չակերտներ օգտագործել) պնդել է. «Յուրաքանչյուր ոք, ով իրեն աղբբեջանցի է համարում, պետք է փոխի իր ազգանունը»: Ըստ պրոֆեսորի, իսկական աղբբեջանցու համար այլևս անընդունելի են, օրինակ, ազգանունների «ով», «և» վերջավորությունները: Աղբբեջանում տիրող ազգայնականության յուրահատուկ մթնոլորտը լավ է նկարագրում այն հանգամանքը, որ, համաձայն նույն աղբբուրի, *Միլի մեջլիսի* գործընկերները, մի փոքր կշտամբելով պրոֆ.

Ն.Ջաֆարովի առավել կտրուկ հայտարարությունները, ընդհանուր առմամբ կիսում են նրա մոտեցումները, բայց միայն նորածինների և չափահասների պարագայում: Այսինքն՝ ծննդյան վկայականների և նոր անձնագրերի հանձնման պարագայում: Սա հենց այն դեպքն է, որ թվացյալ «մեղմ» հանդիմանանքն ավելի արգահատելի է, անբարոյական ու անընդունելի, քան բուն պնդումը:

Ուստի, զարմանալի չէ, որ ամեն օր առերեսվելով նման իրողությունների հետ՝ Ադրբեջանական Հանրապետության բնիկ ժողովուրդների հասարակական կազմակերպությունները և առաջնորդները 2011թ. դեկտեմբերի 10-ին հանդես եկան հատուկ հայտարարությունով [40]՝ դատապարտելով թե՛ պաշտոնական Բաքվի վարած բռնի «ադրբեջանականացման» քաղաքականությունը, թե՛ Ադրբեջանում սանձազերծված հայատյացության ու այլատյացության մթնոլորտը և թե՛ Հայաստանի նկատմամբ պաշտոնական Բաքվի ռազմաշունչ հոետորաբանությունն ու նկրտումները:

Այս հայտարարությունը մեծ հնչեղություն ստացավ ադրբեջանական հասարակությունում, սակայն պաշտոնական անդրադարձը, թերևս, տարօրինակ էր: Այս առնչությամբ Ադրբեջանի Դիվանագիտական ակադեմիայի 2011թ. դեկտեմբերյան հանդեսում տխրահոյակ Փոլ Գոբլը հանդես եկավ կարճ հոդվածով, ուր, սակայն, ոչ թե դատապարտում էր ադրբեջանական հասարակությունում տիրող ազգային այլատյացության մթնոլորտը, այլ

հայերին, որոնք, ըստ Գոբլի, թալիշական քարտն «օգտագործում են իրենց նպատակների համար» [41]:

Ափսոս, որ պարոն Գոբլն իր հողվածում չանդրադարձավ նաև ԱՀ Միլի մեջլիսի անդամ, պրոֆ. Ն.Ջաֆարովի և նրա բազում նախորդների և հետնորդների նշված գործունեությանը՝ մասնավորապես, և երկրում վարվող բռնի «ադրբեջանականացման» պետական քաղաքականությանն ու դրա հետևանքներին՝ առհասարակ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, հարկ է փաստել, որ բնակչության 2009թ. ապրիլյան մարդահամարը չհանգեցրեց Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության մասին վիճակագրական տվյալների հետ կապված իրավիճակի առողջացմանը: Ինչպես որ դա եղավ 2001-03թթ. Հայաստանի Հանրապետությունում:

Ադրբեջանական Հանրապետության պաշտոնական աղբյուրները շարունակում են չտարբերակել երկրի *de facto* և *de jure* բնակչությունը, հետևողականորեն խեղաթուրում են միգրացիոն հոսքերի պատկերը, մահացությունների և ծնելիության վիճակագրությունը: Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության պաշտոնական թվաքանակը 2.0-2.2 մլն մարդով գերազանցում է երկրի իրական, *de facto* բնակչության թիվը: 2011թ. այն կազմել է 6.9-7.1 մլն մարդ:

Սկսած 1996-97թթ.՝ պաշտոնական վիճակագրությունը իսեղաթյուրում է Ադրբեջանի բնակչության աճի տարեկան տեմպի մասին տվյալները՝ արհեստականորեն ավելացնելով այն: Կոպիտ կերպով իսեղաթյուրվում են նաև ԱՀ բնակչության սեռական կազմի մասին պաշտոնական տվյալները:

Վերջապես, հավատարիմ մնալով Խորհրդային Ադրբեջանի վիճակագրության «փառահեղ» ավանդույթներին՝ պաշտոնական Բաքուն տասնամյակներ շարունակ և ընդհուպ մինչև այսօր հետևողականորեն իսեղաթյուրում է բնակչության ազգային կազմի մասին տվյալները:

Կարծում ենք՝ կան բոլոր հիմքերը պնդելու, որ նման վարքագիծն «Ալիևի դոկտրինի» արտացոլումն է երկրի ժողովրդագրական վիճակագրության մեջ, ինչը կոչված է «ապացուցելու» այդ դոկտրինի բարերար ազդեցությունը երկրի կյանքի և զարգացման վրա:

Ժողովրդագրական վիճակագրությունում պաշտոնական Բաքվի մեքենայություններն առանձին դեպքերում կրկնվում են միջազգային որոշ կազմակերպությունների կողմից: ՄԱԿ ԺԴ պարագայում այս մեքենայությունները յուրօրինակ կերպով «վավերացվում» են ՄԱԿ ժողովրդագրական տեղեկագրերում, ինչպես նաև լայնորեն տարածվում են էլեկտրոնային և այլ լրատվամիջոցների օգնությամբ: Նման գործելակերպը ոչ միայն հակասում է ՄԱԿ գործունեության բարձր առաքելությանը, այլև չի նպաստում տարածաշրջանում խաղաղության ու բարօրության հաստատմանը:

Աղբյուրներ և գրականություն

1. US CIA. World FactBooks. 2000 - 2010.
2. UN Demographic Yearbooks. 1992 – 2010.
3. Демоскоп Weekly. Институт демографии Государственного Университета – Высшей школы экономики, No 451-452, 24 января – 6 февраля, 2011.
4. Юнусов А., Этнический состав Азербайджана (по переписи 1999 года), Институт этнологии и антропологии РАН, 2001.
5. Marjanyan A.H., Key Source Inventory of Greenhouse Gas Emission: Waste Sector: Methane Emissions from Solid Waste Disposal Sites. Vol. 2, Key Sources GHG Inventory of Armenia: Methane Emissions from SWDSs for the Years 1979-2005. Yerevan, 2005.
6. Statistical Yearbook of Armenia - 2003. Republic of Armenia, Yerevan, 2003.
7. Migration in the Republic of Azerbaijan: A Country Profile. International Organization of Migration. October 2008.
8. Миграция и денежные переводы: Цифры и факты – 2011. Отдел Всемирного Банка по Оценке Перспектив Развития. Изд. 2-е, США, Вашингтон, 2011.
9. Aliyev, Alovzat, «Migration to and from Azerbaijan». - *Migration Perspectives*, 2006, p. 27.
10. «Эхо», 15 марта 2006г.; «Новое время», 16 января и 13 июля 2007г.; Азербайджанцы мира. Под ред. Р.Э. Мехтиева, т. 1, Баку, 2006, с. 4-5.
11. Юнусов А., Миграционные тренды и тенденции в постсоветском Азербайджане. В. кн. Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования. Под ред. И.Молодиковой и Ф.Дювеля, М., Университетская книга, 2009.
12. <http://www.perepis2002.ru/content.html?id=11&docid=10715289081464>

13. Политика иммиграции и натурализации в России: состояние дел и направление развития. Аналитический доклад. Под ред. С.Н. Градиrossovского, М., 2005.

14. «Зеркало» (Баку), 15 июня 2002г., «Эхо», 4 октября 2002г.; «Новое время», 5 октября 2002г.

15. Юнусов А., Трудовая эмиграция из Азербайджана: стратегия интеграции в рынки труда и риски. В сб. Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. М., 2003.

16. «Каспий» (Баку). 5-11 февраля 2005г.

17. Азербайджанский Гендерный Информационный Центр. 4 сентября 2006г. (Демоскоп Weekly, No 257-258, 18 сентября – 1 октября 2006).

18. Саркисян А., Демография — мифический «ресурс» Азербайджана 19.12.2009, http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=33&idArt=1602.

Саркисян Асатур, Численность населения Азербайджана «довели» до 9 млн. человек. 16.01.2010, http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=33&idArt=1603

19. Новости Азербайджана, 29 марта 2010г. (Демоскоп Weekly, No 417-418, 5-18 апреля, 2010).

20. Азербайджанские Известия, 1 февраля 2011г. (Демоскоп Weekly, No 453-454, 7-20 февраля, 2011).

21. «Зеркало» (Баку), 15 февраля 2006г. (Демоскоп Weekly, No 235-236, 20 февраля – 5 марта, 2006г.); «Зеркало» (Баку), 12 декабря 2009г. (Демоскоп Weekly, No 403-404, 21-31 декабря, 2009); «Зеркало» (Баку), 13 ноября 2010г. (Демоскоп Weekly, No 443-444, 15-28 ноября, 2010); Trend, 11 марта 2011г. (Демоскоп Weekly, No 459-460, 21 марта – апреля, 2011).

22. The Waning World Power: The demographic future of Russia and other Soviet successor states. Das Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung, April 2011.

23. *Սուրջյան Ս.*, Ժողովրդագրական իրավիճակը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում», «Նորավանք» ԳԿՀ, 21-րդ ԴԱԸ, #3, 2009:
24. *Grimes, Barbara. The Ethnologies.* 14-th edition. Dallas: SIL, 2002.
25. *Fakhraddin Aboszoda, Results of the census of Azerbaijan*
<http://www.bakutoday.net/fakhraddin-aboszoda-results-of-the-census-of-azerbaijan-suggestive.html>
26. *Марджанян А.А.*, «Азербайджанская статистика о численности талышей и прочих нацменьшинств». - В сб. *Введение в Историю и Культуру Талышского Народа*. Под ред. проф. Г.Асатрян, Ереванский Государственный Университет, Ереван, 2011г., с. 29-36.
27. *Жиромская В.Б., Киселев И.Н., Поляков Ю.А.*, Полвека под грифом “Секретно”. Всесоюзная перепись населения 1937 года, М., Наука, 1996.
28. *Андреев Е.М., Дарский Л.Е., Харьковская Т.Л.*, Население Советского Союза: 1922—1991, М., Наука, 1993.
29. Всесоюзная перепись населения 1926 года, М., Издание ЦСУ Союза ССР, 1928-29, том 10-16.
30. Всесоюзная перепись населения Союза ССР, 1939г. РГАЭ РФ (быв. ЦГАНХ СССР), фонд 1562, опись 336, ед.хр. 966-1001 (Разработочная таблица ф. 15А. Национальный состав населения по СССР, республикам, областям, районам).
31. Всесоюзная перепись населения Союза ССР, 1959г. РГАЭ РФ (быв. ЦГАНХ СССР), фонд 1562, опись 336, ед.хр. 1566а -1566д (Таблица 3,4 Распределение населения по национальности и родному языку).
32. Всесоюзная перепись населения Союза ССР, 1970г. РГАЭ РФ (быв. ЦГАНХ СССР), фонд 1562, опись 336, ед.хр.3998-4185 (Таблица 7с. Распределение населения по национальности, родному и второму языку).
33. Всесоюзная перепись населения Союза ССР, 1979г. РГАЭ РФ (быв. ЦГАНХ СССР), фонд 1562, опись 336, ед.хр. 6174-6238 (Таблица 9с. Распределение населения по национальности и родному языку).

34. Всесоюзная перепись населения Союза ССР, 1989г. Рабочий архив Госкомстата России. Таблица 9с. Распределение населения по национальности и родному языку.

35. Народы мира. Энциклопедия. М., ОЛМА. 2007.

36. *Мелик-Шахназаров Л., Хачатрян А.*, Этнополитика Азербайджана. Ереван, «Де-Факто», 2007г.

37. «Независимая газета» (Москва), 7 апреля, 2000г.

38. *Марджанян А.А.*, Энергетическое будущее Южного Кавказа: Электроэнергетика. *Центр стратегических оценок и прогнозов.* Москва, 11.05.2011. http://www.csef.ru/studies/politics/projects/russian_armenian_relations/articles/1499/

39. «Зеркало» (Баку), 29 января 2011г. (Демоскоп Weekly, No 453-454, 7-20 февраля, 2011г.

40. Война с армянами в Карабахе – «не наша война»: Обращение общественных организаций и лидеров коренных народов Азербайджана к проживающим в республике сородичам, <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/1478044.html>

41. *Goble P.*, Yerevan Again Ready to Play «Talysh Card». Azerbaijan Diplomatic Academy. Vol. IV, No. 24 (December 15, 2011).

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1

ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐ ԵՎ ԴՐԱՄԱՅԻՆ ՓՈՒՆԱՑՈՒՄՆԵՐ

1.1. Աշխարհի տարբեր երկրներում Ադրբեջանից, Վրաստանից և Հայաստանից մեկնած միգրանտների* թվաքանակը 2010թ. վերջի դրությամբ: Համաձայն ՀԲ ՁՀՀ 2011թ. տեղեկատուի

Տվյալները դասակարգված են ըստ Ադրբեջանից միգրանտների թվի (մարդ)

Դասակարգված ըստ Ադրբեջանի		Ուրտեղից			Անդրկովկասյան երեք հանրապետություններից	
		Ադրբեջան	Վրաստան	Հայաստան		
Որ երկրում	1	ՌԴ	866 843	644 390	493 126	2 004 359
	2	Հայաստան	164 483	75 792		240 275
	3	Սյլ Հարավ **	145 784	98 123	76 329	320 236
	4	Ուկրաինա	92 536	72 410	53 193	218 138
	5	Ղազախստան	38 921	2 635	7 357	48 912
	6	Իսրայել	35 101	26 032	16 509	77 643
	7	Գերմանիա	23 265	18 164	15 515	56 944
	8	Թուրքիա	18 807	7 295	891	26 993
	9	ԱՄՆ	9 689	25 310	77 208	112 206
	10	Թուրքմենստան	7 895	0	7 248	15 142
	11	Վրաստան	7 819		17 769	25 589
	12	Լատվիա	5 212	3 845	3 164	12 221
	13	Բելառուս	3 792	1 807	6 074	11 672
	14	Հոլանդիա	2 821	941	1 912	5 674
	15	Կանադա	2 631	1 781	2 555	6 967
	16	Իրան	2 155	0	1 375	3 530
	17	Լիտվա	849	568	431	1 847
	18	ՄԲ	751	738	789	2 278
	19	Իսպանիա	569	10 702	12 388	23 658
	20	Շվեդիա	541	385	888	1 814
	21	Լեհաստան	358	465	1 941	2 764
	22	Ֆրանսիա	350	1 156	14 481	15 987
	23	Ավստրալիա	315	420	1 156	1 892
	24	Իտալիա	254	1 316	554	2 124
	25	Նորվեգիա	221	141	167	529
	26	Ավստրիա	196	659	589	1 444
	27	Դանիա	188	158	744	1 089
	28	Չեխիա	186	362	931	1 479
	29	Հունաստան	156	41 817	8 769	50 742
	30	Շվեյցարիա	152	373	474	998
	31	Իռլանդիա	112	366	135	613
	32	Բելգիա	111	416	1 153	1 680
	33	Արգենտինա	99	74	46	219
	34	Ֆինլանդիա	69	74	148	290
	35	Նոր Զելանդիա	59	89	36	184
	36	Ճապոնիա	48	49	32	128

Դասակարգված ըստ Աղբբեջանի	Որտեղից			Անդրկովկասյան երեք հանրապետություններից	
	Աղբբեջան	Վրաստան	Հայաստան		
37	Սլովակիա	39	73	164	276
38	Կիպրոս	33	13 497	1 037	14 568
39	Կոնգոյի Հ.	24	18	12	54
40	Մեքսիկա	22	138	76	237
41	Հունգարիա	19	78	75	173
42	Պորտուգալիա	16	199	78	292
43	Լյուքսեմբուրգ	5	14	7	26
44	Կամբոջա	5	2	2	9
45	Բոլիվիա	3	0	2	5
46	Էկվադոր	3	0	53	56
47	Պերու	3	0	1	4
48	Սավրիտանիա	2	2	2	6
49	Պանամա	1	1	6	9
50	Ուրուգվայ	1	1	215	217
51	Աղբբեջան		5 258	42 596	47 854
52	Բելիզ		14	0	14
53	Չիլի		3	17	21
54	Դոմինիկյան Հ.		18	9	27
55	Վենեսուելա		3	28	31
Ամբողջը		1 433 513	1 058 300	870 458	3 362 271

* Ներառում են միայն այն միգրանտներին, որոնց համար ֆիքսված են դրամային փոխանցումներ բանկային համակարգի միջոցով

** Հարավային կիսագնդի այլ երկրներ, որոնք նշված չեն աղյուսակում

1.2. Աշխարհի տարբեր երկրներից Ադրբեջանում, Վրաստանում և Հայաստանում գտնվող միգրանտների թվաքանակը* 2010թ. վերջի դրությամբ: Համաձայն ՀԲ ԶՀՀ 2011թ. տեղեկատուի

Տվյալները դասակարգված են ըստ Ադրբեջանի ցուցանիշների (մարդ)

Դասակարգված ըստ Ադրբեջանի		Որ երկրում			Անդրկովկասի 3 հանրապետություններում	
		Ադրբեջան	Վրաստան	Հայաստան		
Որտեղից	1	<i>Այլ Հարավ **</i>	155 844	3 871	6 145	165 860
	2	ՌԴ	50 007	109 968	32 993	192 968
	3	Հայաստան	42 596	17 769		60 365
	4	Ուկրաինա	10 234	7 447	4 873	22 555
	5	Վրաստան	5 258		75 792	81 050
	6	Ադրբեջան		7 819	164 483	172 303
	7	Բելառուս		310		310
	8	Բուլղարիա		1 200		1 200
	9	Չինաստան		600		600
	10	Էստոնիա		41		41
	11	Գերմանիա		1 676	1 241	2 917
	12	Հունաստան		1 365	3 360	4 725
	13	Հնդկաստան		434		434
	14	Իրան		455	18 154	18 609
	15	Իսրայել		972		972
	16	Իտալիա		331		331
	17	Ղազախստան		455	1 480	1 935
	18	Ղրղզստան		145		145
	19	Լատվիա		62		62
	20	Լիբանան			2 123	2 123
	21	Լիտվա		83		83
	22	Սլովակ		124		124
	23	Նեպալ		393		393
	24	Պակիստան		1 655		1 655
	25	Ռումինիա		476		476
	26	Սիրիա			6 065	6 065
	27	Տաջիկստան		207		207
	28	Թուրքիա		6 206	3 679	9 885
	29	Թուրքմենստան		145	1 543	1 688
	30	ՄԲ		538		538
	31	ԱՄՆ		1 593		1 593
	32	Ուզբեկստան		765	2 163	2 928
	33	<i>Այլ Հյուսիս ***</i>		163	90	253
ԱՄԲՈՂՁԸ		263 940	167 269	324 184	755 393	

* Ներառում են միայն այն միգրանտներին, որոնց համար ֆիքսված են դրամային փոխանցումներ բանկային համակարգի միջոցով

** Հարավային կիսագնդի այլ երկրներ, որոնք նշված չեն աղյուսակում

*** Հյուսիսային կիսագնդի այլ երկրներ, որոնք նշված չեն աղյուսակում

**1.3. Աշխարհի տարբեր երկրներից Ադրբեջան, Վրաստան և Հայաստան դրամական փոխանցումները 2010թ. վերջի դրությամբ (\$մլն, շտկված ըստ գնողունակության):
Համաձայն ՀԲ ՁՀՀ 2011թ. տեղեկատուի**

Տվյալները դասակարգված են ըստ Ադրբեջանի ցուցանիշների

Դասակարգված ըստ Ադրբեջանի		Ստացող երկիր			Ընդհանուր Անդրկովկասի համար	
		Ադրբեջան	Վրաստան	Հայաստան		
Ուղարկող երկիր	1	ՌԴ	898.7	490.6	436.5	1 825.7
	2	Հայաստան	154.7	45.9		200.6
	3	<i>Այլ Հարավ **</i>	137.1	58.0	53.8	248.9
	4	Ուկրաինա	87.0	43.4	37.5	167.9
	5	Իսրայել	45.4	27.7	20.1	93.1
	6	Ղազախստան	39.1	1.9	6.2	47.2
	7	Գերմանիա	33.8	22.8	22.1	78.7
	8	Թուրքիա	19.5	5.6	0.8	25.9
	9	ԱՄՆ	14.6	33.5	116.0	164.2
	10	Թուրքմենստան	7.4		5.3	12.8
	11	Վրաստան	7.4		12.5	19.9
	12	Լատվիա	5.7	3.1	3.0	11.8
	13	Նիդեռլանդներ	4.3	1.3	2.9	8.5
	14	Կանադա	3.8	2.2	3.6	9.6
	15	Բելառուս	3.6	1.2	4.8	9.7
	16	Իրան	2.0		1.1	3.1
	17	ՄԲ	1.05	0.87	1.06	2.98
	18	Լիտվա	0.92	0.46	0.40	1.78
	19	Շվեդիա	0.80	0.50	1.31	2.61
	20	Իսպանիա	0.77	12.15	16.05	28.97
	21	Ֆրանսիա	0.51	1.48	21.03	23.03
	22	Ավստրալիա	0.47	0.55	1.73	2.75
	23	Նորվեգիա	0.40	0.24	0.32	0.96
	24	Լեհաստան	0.39	0.38	1.83	2.59
	25	Իտալիա	0.35	1.56	0.75	2.66
	26	Դանիա	0.30	0.23	1.21	1.74
	27	Ավստրիա	0.30	0.87	0.88	2.05
	28	Շվեյցարիա	0.26	0.59	0.84	1.69
	29	Չեխիա	0.22	0.34	1.00	1.56
	30	Հունաստան	0.21	46.13	11.05	57.39
	31	Իռլանդիա	0.18	0.51	0.21	0.89
	32	Բելգիա	0.16	0.54	1.69	2.39
	33	Ֆինլանդիա	0.10	0.10	0.22	0.42
	34	Արգենտինա	0.10	0.05	0.04	0.20
	35	Նոր Զելանդիա	0.08	0.09	0.04	0.22
	36	Ճապոնիա	0.07	0.06	0.05	0.17
	37	Սլովակիա	0.05	0.07	0.17	0.28

Դասակարգված ըստ Աղբրեջանի		Ստացող երկիր			Ընդհանուրը Անդրկովկասի համար
		Աղբրեջան	Վրաստան	Հայաստան	
38	Կիպրոս	0.04	14.89	1.31	16.24
39	Մեքսիկա	0.023	0.104	0.066	0.193
40	Կոնգոյի Հ.	0.023	0.011	0.008	0.042
41	Հունգարիա	0.021	0.066	0.073	0.160
42	Պորտուգալիա	0.019	0.195	0.087	0.302
43	Լյուքսեմբուրգ	0.010	0.028	0.016	0.054
44	Կամբոջա	0.004	0.001	0.002	0.007
45	Բոլիվիա	0.003		0.001	0.004
46	Էկվադոր	0.003		0.040	0.044
47	Պերու	0.003		0.001	0.003
48	Մավրիտանիա	0.002	0.001	0.001	0.004
49	Պանամա	0.001	0.001	0.005	0.008
50	Ուրուգվայ	0.001	0.001	0.194	0.195
51	Շրի Լանկա	0.001	0.000		0.001
52	Աղբրեջան		3.54	33.55	37.09
53	Բելիզ		0.009		0.009
54	Բրազիլիա		0.097		0.097
55	Չիլի		0.003	0.015	0.018
56	Դոմինիկյան Հ.		0.012	0.007	0.020
57	Վենեսուելա		0.002	0.026	0.029
Ընդհանուրը՝ 2010թ.		1 472	824	824	2 296

Ծանուցում.- Համաձայն ՀԲ 922 մեթոդաբանության, Հայաստանից Արցախ և Արցախից Հայաստան փոխանցումները դիտարկվում են որպես Հայաստանից Աղբրեջան և Աղբրեջանից Հայաստան: ** Հարավային կիսագնդի այլ երկրներ, որոնք նշված չեն աղյուսակում

1.4. Աղբբեջանից, Վրաստանից և Հայաստանից տարբեր երկրներ կատարված դրամական փոխանցումները 2010թ. վերջի դրությամբ (\$մլն, շտկված ըստ գնողունակության): Համաձայն ՀԲ ԶՀՀ 2011թ. տեղեկատուի

Տվյալները դասակարգված են ըստ Աղբբեջանի ցուցանիշների

Դասակարգված ըստ Աղբբեջանի		Ուղարկող երկիր			2010թ. ողջ ստացվածը	Անդրկովկասից ստացված 2010թ.	
		Աղբբեջան	Վրաստան	Հայաստան			
Ստացող երկիր	1	Հայաստան	33.547	12.518		824	46.065
	2	ՌԴ	24.268	53.367	16.011	5590	93.646
	3	Ուկրաինա	6.769	4.362	2.897	5289	14.027
	4	Վրաստան	3.541		45.878	824	49.419
	5	Աղբբեջան		7.353	154.681	1472	162.034
	6	Չինաստան		2.333		51000	2.333
	7	Գերմանիա		5.434	4.026	11559	9.460
	8	Հունաստան		2.304	5.671	2107	7.975
	9	Հնդկաստան		0.959		55000	0.959
	10	Իրան		0.263	10.472	1141	10.735
	11	Իսրայել		1.295		1379	1.295
	12	Իտալիա		0.316		3393	0.316
	13	Լիբանան			21.218	8177	21.218
	14	Լիտվա		0.211		1210	0.211
	15	Նեպալ		0.881		3513	0.881
	16	Պակիստան		1.716		9407	1.716
	17	Ռումինիա		0.612		4517	0.612
	18	Սիբիա			6.279	1407	6.279
	19	Թուրքիա		1.094	0.648	950	1.742
Ընդհանուրը՝ 2010թ.		68	95	268	168759	430.923	

Ծանուցում.- Համաձայն ՀԲ ԶՀՀ մեթոդաբանության Հայաստանից Արցախ և Արցախից Հայաստան փոխանցումները դիտարկվում են որպես Հայաստանից Աղբբեջան և Աղբբեջանից Հայաստան:

ՀԱՎԵԼ ՎԱԾ 2

Ադրբեջանական Հանրապետության բնակչության կազմը (սկսած 1926 թվականից, ԱՎՊԿ տվյալներ՝

http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en/AP/_AP_1.shtml

Տարիներ	Ամբողջ	Որից		Որից % ամբողջի նկատմամբ		իգական 1000 արականի դիմաց
		Արական	Բնական	Արական	Բնական	
1926	2,3137	1,2124	1,1013	52,4	47,6	908,4
1939	3,2052	1,6426	1,5626	51,2	48,8	951,3
1959	3,6977	1,7566	1,9411	47,5	52,5	1105,0
1960	3,8157	1,8170	1,9987	47,6	52,4	1100,0
1961	3,9733	1,9015	2,0718	47,9	52,1	1089,6
1962	4,1182	1,9748	2,1434	48,0	52,0	1085,4
1963	4,2181	2,0290	2,1891	48,1	51,9	1078,9
1964	4,3690	2,1081	2,2609	48,3	51,7	1072,5
1965	4,5095	2,1758	2,3337	48,2	51,8	1072,6
1966	4,6398	2,2433	2,3965	48,3	51,7	1068,3
1967	4,7765	2,3142	2,4623	48,4	51,6	1064,0
1968	4,8875	2,3680	2,5195	48,5	51,5	1064,0
1969	5,0095	2,4296	2,5799	48,5	51,5	1061,9
1970	5,1171	2,4830	2,6341	48,5	51,5	1060,9
1971	5,2270	2,5391	2,6879	48,6	51,4	1058,6
1972	5,3389	2,5991	2,7398	48,7	51,3	1054,1
1973	5,4440	2,6543	2,7897	48,8	51,2	1051,0
1974	5,5438	2,7061	2,8377	48,8	51,2	1048,6
1975	5,6444	2,7571	2,8873	48,8	51,2	1047,2
1976	5,7337	2,8020	2,9317	48,9	51,1	1046,3
1977	5,8283	2,8458	2,9825	48,8	51,2	1048,0
1978	5,9240	2,8871	3,0369	48,7	51,3	1051,9
1979	6,0283	2,9388	3,0895	48,8	51,2	1051,3
1980	6,1143	2,9815	3,1328	48,8	51,2	1050,7
1981	6,2067	3,0263	3,1804	48,8	51,2	1050,9
1982	6,3088	3,0769	3,2319	48,8	51,2	1050,4
1983	6,4063	3,1247	3,2816	48,8	51,2	1050,2
1984	6,5133	3,1769	3,3364	48,8	51,2	1050,2
1985	6,6224	3,2290	3,3934	48,8	51,2	1050,9
1986	6,7179	3,2743	3,4436	48,7	51,3	1051,7
1987	6,8227	3,3254	3,4973	48,7	51,3	1051,7
1988	6,9280	3,3784	3,5496	48,8	51,2	1050,7
1989	7,0212	3,4238	3,5974	48,8	51,2	1050,7
1990	7,1319	3,4817	3,6502	48,8	51,2	1048,4
1991	7,2185	3,5241	3,6944	48,8	51,2	1048,3

Տարիներ	Ամբողջ	Որից		Որից % ամբողջի նկատմամբ		իգական 1000 արականի դիմաց
		Արական	Բզական	Արական	Բզական	
1992	7,3241	3,5792	3,7449	48,9	51,1	1046,3
1993	7,4400	3,6412	3,7988	48,9	51,1	1043,3
1994	7,5496	3,7025	3,8471	49,0	51,0	1039,1
1995	7,6435	3,7546	3,8889	49,1	50,9	1035,8
1996	7,7262	3,8027	3,9235	49,2	50,8	1031,8
1997	7,7998	3,8453	3,9545	49,3	50,7	1028,4
1998	7,8767	3,8832	3,9935	49,3	50,7	1028,4
1999	7,9534	3,8831	4,0703	48,8	51,2	1048,2
2000	8,0328	3,9270	4,1058	48,9	51,1	1045,5
2001	8,1143	3,9720	4,1423	49,0	51,0	1042,9
2002	8,1914	4,0150	4,1764	49,0	51,0	1040,2
2003	8,2692	4,0580	4,2112	49,1	50,9	1037,8
2004	8,3491	4,1022	4,2469	49,1	50,9	1035,3
2005	8,4474	4,1562	4,2912	49,2	50,8	1032,5
2006	8,5531	4,2135	4,3396	49,3	50,7	1029,9
2007	8,6661	4,2749	4,3912	49,3	50,7	1027,2
2008	8,7799	4,3368	4,4431	49,4	50,6	1024,5
2009	8,9224	4,4144	4,5080	49,5	50,5	1021,2
2010	8,9976	4,4555	4,5421	49,5	50,5	1019,4
2011	9,1111	4,5171	4,5940	49,6	50,4	1017,0

* ԱՎՊԿ ծանուցում. 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 1999, 2009թթ.՝ ըստ մարդահամարների արդյունքների: Ներքեռեսումն իրականացված է 2011թ. սեպտեմբերին:

Արա Մարջանյան

ԱՂՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ.
«ԿԻՐՏՈՒԱԼ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գիտական խմբագիր՝
Գագիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Տեխնիկական խմբագիրներ՝
Խոնարհիկ ՔԱՐԱՌԻՂԼԱՆՅԱՆ
Լուսինե ԲԱՂԱՄՅԱՆ

Էջադրող-ձևավորող՝
Արմեն ԲԱՐԻՇՅԱՆ

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ
ՀՀ, 0026 Երևան, Գարեգին Նժդեհի 23/1
Կայք՝ www.noravank.am
Էլ.-փոստ՝ office@noravank.am
Հեռախոս/ֆաքս՝ + (374 10) 44 04 73

Թուղթը՝ կավճապատ, ծավալը՝ 6 տպ.մամուլ:
Տպաքանակը՝ 300: Տառատեսակը՝ Sylfaen:
Տպագրվել է «Գասպրինտ» ՄՊԸ տպարանում: